

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української та світової літератур

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри

_____ Мельник Н. Г.
Протокол № _____
« ____ » _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2019 р.

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ РОМАНУ Є. ГРЕБІНКИ
«ЧАЙКОВСЬКИЙ»**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УАФ-м-14 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література),
додаткової спеціальності – англійська мова
Гацелюк Олени Сергіївни

Керівник: доктор філологічних наук,
професор **Дмитренко В. І.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____	
(підпис)	(прізвище та ініціали)	
_____	_____	
(підпис)	(прізвище та ініціали)	

Кривий Ріг – 2019

АНОТАЦІЯ

Гацелюк О. С. Особливості поетики роману Є. Гребінки «Чайковський» : рукопис. Кривий Ріг, 2019. 87 с.

Магістерська робота присвячена дослідженню художніх особливостей використання поетики в романі Є. Гребінки «Чайковський». З'ясовано сутність поняття «поетика» як літературознавчої категорії, визначено основні структурні компоненти, які формують поетику художнього твору. Розглянуто та систематизовано літературознавчо-критичні праці науковців від ХІХ ст. до сучасності, присвячені вивченню роману Є. Гребінки «Чайковський». Визначено ідейне спрямування на рівні проблематики та тематики, схарактеризовано систему образів, що складається з образів-символів й образів-персонажів твору. Детально описано художні засоби та прийоми за допомогою яких автор створює художній текст.

Ключові слова: поетика, роман, проблематика, тематика, образ-символ, образ-персонаж, художній засіб, прийом.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	7
1.1. Поетика як літературознавча категорія.....	7
1.2. Літературознавчо-критична рецепція роману Є. Гребінки «Чайковський».....	14
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНЕ СПРЯМУВАННЯ РОМАНУ Є. ГРЕБІНКИ «ЧАЙКОВСЬКИЙ», ПРОВІДНІ ОЗНАКИ ЙОГО ПОЕТИКИ	28
2.1. Проблематика роману та її образне втілення.....	28
2.2. Тематика твору та її художнє втілення.....	33
Висновки до другого розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. ОБРАЗНА СИСТЕМА РОМАНУ Є. ГРЕБІНКИ «ЧАЙКОВСЬКИЙ»	43
3.1 Образи персонажів у творі.....	43
3.2 Образи-символи роману.....	61
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74
ДОДАТОК А	83

ВСТУП

Актуальність роботи. На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства стала очевидною потреба у нових інтерпретаціях творчості класиків української літератури [64]. Є. Гребінка увійшов до класики вітчизняної літератури не лише своїм поетичним та байкарським доробком, а низкою прозових творів історико-романтичного характеру.

Літературний доробок письменника став об'єктом вивчення багатьох науковців. До його літературної спадщини зверталися Б. Деркач [21], Л. Задорожна [22], С. Зубков [26], В. Мацапура [45], Є. Нахлік [47] та інші дослідники, які висвітлювали різні аспекти творчої діяльності митця. Аналіз цих праць свідчить про те, що російськомовна проза Є. Гребінки з різних причин не досліджена належним чином.

Актуальність роботи зумовлена відсутністю достатньої кількості праць, присвячених саме аналізу твору Є. Гребінки «Чайковський» та тим, що детальне дослідження тематики, проблематики та образної своєрідності вищезазначеного роману є вкрай важливим для розуміння естетичної позиції письменника та з'ясування його місця в історико-літературному процесі.

Метою роботи є дослідження особливостей поетики роману Є. Гребінки «Чайковський». Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань:**

- здійснити огляд літературознавчих праць, присвячених вивченню питань поетики художнього твору;
- з'ясувати стан вивченості роману Є. Гребінки «Чайковський» у літературознавстві;
- дослідити особливості поетики роману «Чайковський» Є. Гребінки та своєрідність її вираження на всіх рівнях художнього тексту.

Об'єкт дослідження – роман Є. Гребінки «Чайковський».

Предмет дослідження – особливості поетики роману Є. Гребінки «Чайковський».

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці науковців Т. Агаєвої [1], Н. Бернадської [6], О. Брайко [9; 10; 11], А. Горнятко-Шумилович [15], Б. Деркача [21], Л. Задорожної [22; 23], С. Зубкова [26; 27], С. Ковпик [31; 32], В. Мацапури [45], Є. Нахліка [47; 48; 49], О. Пономаренко [60], Ю. Сироти [64] та ін.

Основні методи дослідження:

- 1) теоретичний аналіз (реперезентація наукової інтерпретації поняття поетики та її складників);
- 2) теоретичний синтез (узагальнення відомостей про сучасний стан вивчення роману Є. Гребінки «Чайковський» у літературознавстві);
- 3) описовий метод (опис особливостей використання письменником поетичних засобів і прийомів у досліджуваному творі);
- 4) пообразний аналіз (характеристика персонажів твору);
- 5) контекстуальний аналіз художніх текстів (визначення змісту та ролі символів у творі).

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній уперше здійснено спробу систематизації й узагальнення літературознавчо-критичної рецепції роману Є. Гребінки «Чайковський», уперше системно досліджено індивідуальні особливості авторської поетики на рівні проблематики, тематики й образної системи твору. У роботі також проведено детальний аналіз художніх засобів твору, за допомогою яких було реалізовано авторський задум.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження можуть бути використані при вивченні шкільних курсів «Українська література» та спецкурсів або факультативів, присвячених поглибленому вивченню поетики художнього твору взагалі та прози Є. Гребінки зокрема, а також під час написання учнівських науково-дослідницьких робіт.

Результати дослідження було **апробовано** у вигляді доповіді («Символіка роману Є. Гребінки «Чайковський»») на X Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Східнослов'янська філології: здобутки і

перспективи» 25–26 квітня 2019 року в Криворізькому державному педагогічному університеті.

За темою дослідження опубліковано 3 статті: 1. Гацелюк О. С., Стрюк Л. Б. Своєрідність проблематики роману Є. Гребінки «Чайковський». *Наукові праці викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів* : зб. наук. праць / редкол. Н. Г. Мельник, Л. Б. Стрюк, С. В. Щербак. Кривий Ріг, 2018. Вип. 26. С. 69–76; 2. Гацелюк О. С. Символіка роману Є. Гребінки «Чайковський». *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи* : збірник матеріалів Х Всеукраїнської студентської наукової конференції. Кривий Ріг, 2019. Випуск 11. С. 48–53; 3. Гацелюк О. Специфіка репрезентації українських реалій у романі Є. Гребінки «Чайковський». *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А., Вавринюк Т. І. та ін. Кривий Ріг, 2019. Вип. 6. С. 15–20.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури, який налічує 82 позицій. Повний обсяг дослідження – 87 сторінок, з яких 72 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОЕТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

1.1 Поетика як літературознавча категорія

Поняття «поетика» є багатовекторним феноменом, адже його вивчають і використовують у різних галузях науки: у мистецтвозастві, архітектурі, культурології, філософії, мовознавстві, семіотиці, а також у літературознавстві.

Дослідження поетики сягають ще античності, адже у своїх працях стародавні філософи висловлювали погляди на причини появи поетики та розвитку її елементів (Аристотель «Поетика» [4]), а також на причини творчості взагалі (Квінт Горацій Флакк «Про поетичне мистецтво» [3]).

Літературознавчі праці, присвячені аналізу поетики є багатоаспектними. Одним із перших вітчизняних науковців, хто обґрунтував особливості поетики художнього твору, був Ф. Прокопович, який у трактаті «De arte poetica» пише поради для майбутніх авторів художньої літератури. У першій книзі своєї праці науковець подає низку вправ для покращення авторського стилю, ілюструючи кожне положення прикладами з античної літератури. У другій книзі обґрунтовано систему засобів для продукування епічних і трагічних творів, а також вперше проаналізовано таку категорію поетики як художній вимисел письменника. Ф. Прокопович виділяє два види позначеної категорії: по-перше, вимисел є вигаданий, але ступінь вигадливості не виходить за межі реальності, тобто це можуть бути історичні сюжети без надреальних колізій чи персонажів; по-друге, вимисел є вигаданий, але рівень фантазії виходить за межі реальності, тобто такі сюжети будуть містити в собі міфологічні, релігійні, фантастичні елементи й образи, які формуватимуть канву твору [62, с. 403]. Третя книга трактату містить поради для написання різного роду поезій. Проте значення цього трактату полягає в тому, що ця праця є одним із перших зразків повного

обґрунтування теоретико-функціональних особливостей поетики літературного твору взагалі й окремого письменника зокрема.

І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» аналізує вже такий елемент поетики як світоглядна позиція письменника, яка є психологічною основою поетичної творчості. Автор акцентує увагу на основних складниках поетичної творчості, а саме: ролі свідомості, законах асоціацій ідей як ключа до розуміння ідіостилю митця, поетичній фантазії письменника [74, с. 54].

Г. Ключек у статті «Так що ж таке поетика?» ґрунтовано досліджує проблему, яка утворилася довкола поняття «поетика». Учений виділяє такі її елементи, як-от: «художність; система творчих принципів; художня форма; цілісність та системність; майстерність письменника» [29, с. 11].

Літературознавець пропонує такий поділ поетики:

- «поетика окремих компонентів;
- поетика окремого літературного твору;
- поетика окремого письменника;
- поетика окремого жанру;
- поетика літературної течії (школи, напряму);
- поетика літературного методу;
- поетика літературної епохи;
- поетика національної літератури;
- поетика окремого регіону» [29, с. 14].

М. Кодак у монографії «Поетика як система» доводить, що художній твір є цілісною єдністю, результатом внутрішньо багаторівневої системно-образної думки. Літературознавець виділяє п'ять компонентів, які, на його думку, формують системність поетики літературного твору:

- «нарація,
- психологізм,
- хронотоп,
- пафос,

– жанр» [33, с. 67].

Науковець також досліджує вплив авторської свідомості та досвіду на формування поетики тексту, зокрема про це йдеться у книзі «Авторська свідомість і класична поетика» [34].

Л. Білітюк у дисертації «Поетика змісту літературно-художнього твору» розглядає такий композиційний аспект поетики, який полягає у взаємозв'язку форми та змісту художнього твору, тому працю присвячено обґрунтуванню наявності взаємозв'язку між компонентами змісту й складниками форми твору [7, с. 13].

А. Мойсієнко у статті «Поетика слова і світу» приходить до висновку, що поетика літературного твору передбачає «аналіз мовно-образної специфіки твору при розгортанні сюжетно-композиційних ліній, колізій з урахуванням ритміко-інтонаційних, жанрових особливостей, смислової, фонічної, граматичної організації текстової структури» [46, с. 38].

С. Ковпик вивчає особливості поетики окремого жанру у монографії «Основні складові поетики української драматургії першої половини ХІХ століття». Дослідниця укладає авторську концепцію поетики драматичного твору. Під терміном поетика нею розуміється «система, яка складається з підсистем (мікропоетика, макропоетика, поетика компанування), які є процесуально-наслідковими, тобто такими, які зберігають собі прикмети процесу та наслідків тексто-, змісто- і структуротворення: від добору й використання фоно-, темпо-ритмічних засобів, прийомів і значень окремих одиниць авторського й персонажного мовлення та вищих їхніх смислів до процесу й наслідків їх творення відкрито-значимих ситуацій, умов, характерів, колізій, конфліктів, подій і подієвих рядів, сюжетних ліній і фабул та сюжетів, тем, проблем та ідей аж до процесів і наслідків тих вагомих блоків і аспектів формозмісту твору, які разом складають ту його цілісність, яка стає втіленням рівнів майстерності та художності, етико-естетичної та іншої зрілості й завершеності» [31, с. 385]

Т. Никифоруk у розвідці «Поетика versus поезія як «Способи викликати враження...»» вивчає рецептивну поетику ліричного художнього твору. Дослідниця виділяє такі складники поетики, як-от: «жанрова особливість, лексика художнього твору, тропи, поетичний синтаксис, звукопис, віршування» [50, с. 91].

Останнім часом з'являються публікації літературознавців, присвячені еволюції поняття «поетика» у різних наукових дискурсах, як-от: Л. Айзенбарт «Поетика: проблема тлумачення терміна» [2], Ю. Бродюк «Поетика в сучасному літературознавчому дискурсі» [12], О. Вялікова «Концептуальний зміст феномену «поетика постмодернізму» в контексті розвитку поетики як науки» [13], О. Ситько «Поетика художнього тексту та традиції вітчизняного мистецтва слова в українській літературі ХІХ–ХХІ ст.» [65], В. Хархун «Дефінітивні розбіжності терміна «поетика» в літературознавчих методологіях ХХ ст.» [76] та ін.). Однак, на нашу думку, у цих розвідках є одна спільна риса: кожен із дослідників подає тільки історичний розвиток позначеного терміна, але подальшого вивчення теми не прослідковується у їх працях.

Неоднозначо також тлумачать поняття «поетика» укладачі літературознавчих словників. Таке явище зумовлена розвитком поглядів науковців на сутність поетики, її складників, а також видових особливостей.

У праці «Литературная энциклопедия: словарь литературных терминов в 2-х томах» поетику визначено як «теорію поезії, науку про поетичну творчість, метою якої є вивчення її походження, закони, форми та значення» [41, с. 632–635], а також подано короткий огляд розвитку думок вчених про поетику від Аристотеля до ХІХ століття.

Автори «Краткого словаря литературоведческих терминов» ототожнюють поетику з наукою про художню літературу, з теорією літератури, з розділом літературознавства. Однак наголошують, що поетика може містити в собі «особливості художнього стилю письменника, сукупність художніх засобів, якими користується митець» [69, с. 120].

Так само, як укладачі попереднього довідника, літературознавці В. Лесин та О. Пулинець у «Словник літературознавчих термінів» тлумачать поняття «поетика» як один з основних розділів літературознавства – теорію літератури, але при цьому зауважують, що «частіше поетикою називають, на відміну від теорії літератури, ту її частину, яка вивчає питання структури творів, їх композиції, поетичну мову та віршознавство, тобто питання форми літературних творів» [67, с. 324].

О. Квятковський у довіднику «Поэтический словарь» подає зовсім інше визначення поетики як «науки про структурні форми художніх творів та про історичні закони, які зумовлюють зміни цих форм під впливом нового змісту» [28, с. 221].

Укладачі «Краткой литературной энциклопедии» у 9 томах тлумачать поетику як «науку про будову літературних творів і про систему естетичних засобів, використаних у них». Проте у цій праці науковці вже детально подають опис трьох різновидів поетики (загальна, описова, історична) разом із прикладами [37, с. 937].

Розширення визначень поетики можна простежити навіть у різних виданнях одного й того самого словника. Так, наприклад, Л. Тимофіїв і С. Тураєв у словнику 1974 року «Словарь литературоведческих терминов» подають лише історичну зміну значень поетики [66, с. 287], натомість у виданні 1985 року «Краткий словарь литературоведческих терминов» репрезентовано три дефініції поетики:

- «як теорія літератури;
- як розділ теорії літератури, у якому вивчаються питання стилістики, сюжету, віршобудування;
- як науку про вивчення художніх особливостей творчості окремого письменника, жанру, методу тощо» [70, с. 81].

Упорядники «Литературного энциклопедического словаря» детально описують історію розвитку поетики, дають розгорнуту характеристику національним поетикам різних країн, супроводжуючи кожному словникову

статтю прикладами з певної національної літератури, а в кінці кожної зі словникових статей подано також список використаних джерел [42, с. 294].

Науковці, продовжуючи словникову традицію ХХ століття, і досі укладають довідкові джерела вже у ХХІ столітті. Так, наприклад, Кріс Белдік подає трактування поетики у словнику «The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms» як «науку про загальні принципи поезії чи літератури загалом або теоретичне вивчення цих принципів» [81, с. 198]. Дослідник також виділяє складові поетики художнього твору: мову, форму, жанр, композицію.

В енциклопедії «Українська мова» І. Чепіга подає дві дефініції поняття «поетика», перша з яких веде мову про макрорівень, а друга – про мікрорівень аналізованого поняття: «Поетика – 1. Один з розділів теорії літератури, що розглядає основні закономірності розвитку художньої літератури як мистецтва слова: становлення та еволюція літ. родів і жанрів, течій і напрямів, стилів і методів; визначення загальних структурно-типологічних закономірностей розвитку літератури як системи; характеристика і класифікація історично стійких літературно-художніх форм і утворень (лірика, драма, поема, роман, байка тощо). 2. Сукупність художньо-естетичних і стилістичних засобів, що визначають своєрідність того чи того виду мистецтва, певного літературного явища, твору – його внутрішню будову, специфічну систему його складників та їх взаємозв'язки» [72, с. 499].

Р. Фоулер і П. Чайлдс у словниковій статті з «The Routledge Dictionary of Literary Terms», присвяченій поетиці, наголошують на тому, що кожен із жанрів має власні складові поетики, які повинні вивчатися:

- «прозові твори – вивчення функцій персонажів та їх відношення до фабули та сюжету, внутрішніх елементів структури чи позиції автора;
- драматургічні твори – дослідження способу зображення дійовий осіб, інтер'єру, екстер'єру;
- поетичні твори – аналіз звукових засобів (асонанс, алітерація, рима), ритму, розміру, синтаксису, зображально-виражальних засобів» [82, с. 179].

Н. Тамарченко у дослідженні «Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий» подає ґрунтовне визначення поетики, витлумачуючи її як «учення про генезис («синкретизм»), сутності (мімесис, образ, знак, символ, алегорія), види (роди, жанри, модуси) і форми (мотив, сюжет, персонаж, тропи й фігури, діалог і монолог тощо) словесної художньої творчості; система наукових понять, що є обґрунтованою з філософського і лінгвістичного поглядів та є адекватною своєму подвійному предметові – «художній мові» літератури і твору як висловлюванню цієї мовою» [61, с. 182]. Автор словникової статті подає історію дослідження поетики. список використаних джерел у кінці статті, а також визначає завдання поетики як літературознавчої науки:

- «виокремлення літературного твору як явища мистецтва з інших робіт письменства (вербальних висловів, які мають текст, що зафіксований у письмовій формі), роблячи висновок про його природу як художнього цілого;
- розрізнення творів словесного мистецтва і несловесних художніх творінь, визначаючи специфіку та межі можливостей мовного матеріалу;
- виявлення основних аспектів та елементів художньої структури, а також їх функцій, визначаючи типи творів;
- встановлення найважливіших етапів розвитку словесної художньої творчості;
- опис основних «художніх мов», які існують на різних етапах історії словесного мистецтва;
- вивчення процесів і закономірностей літературної творчості: її генезу, історичну зміну художніх мов і типів літературних творів, а також трансформацію різних жанрів і їх структурних елементів» [61, с. 182].

Однією з найповніших на сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства є двотомна «Літературознавча енциклопедія» за редакцією Ю. Коваліва. У другому томі на чотирьох з половиною сторінках науковець подає словникову статтю про поетику, витлумачуючи означений термін як «науку про систему зображально-виражальних засобів у письменстві та будову літературних творів» [44, с. 233]. Подаючи досить розлогий історичний дискурс

еволюції поняття поетики, автор наголошує на необхідності «відокремлення її від теорії літератури, сприйняття як частини літературознавства, що вивчає конкретні елементи твору (композиція, поетичне мовлення, версифікація)» [44, с. 233]. Ю. Ковалів підкреслює, що для всебічного літературознавчого аналізу художнього твору необхідно звертати на такі складові поетики, як-от: стиль, жанр, школа чи угруповання, композиція, мова твору, авторську свідомість тощо.

Отже, проаналізовані праці літературознавців та словники дали змогу нам сформулювати наше визначення поетики, яким ми будемо користуватися під час аналізу роману Є. Гребінки «Чайковський». У цьому дослідженні під **поетикою** ми будемо розуміти складну структурно організовану систему художнього твору, яка включає у себе такі елементи:

- світоглядна позиція письменника;
- авторський задум і його текстуальне втілення;
- ідейно-тематичний і проблемний діапазон;
- особливості композиції;
- сюжет і сюжетні лінії;
- система образів;
- засоби творення образів;
- мовне багатство;
- роль художньої деталі;
- художня майстерність письменника у вираженні авторської точки

зору на світ.

1.2 Літературознавчо-критична рецепція роману Є. Гребінки «Чайковський»

Роман Є. Гребінки «Чайковський» опубліковано 1843 року в журналі «Отечественные записки» у 27 та 28 томах [16; 17]. Однак літературні критики XIX ст. мають неоднозначні думки щодо зазначеного твору.

М. Михайлов у журналі «Современник», досліджуючи роман Є. Гребінки «Чайковський», звертає свою увагу на творчу манеру прозаїка, за допомогою якої він створює своїх персонажів: «Він співчуває їх прекрасним якостям, властивим ще не зіпсованій натурі, і не приховує від вас їхніх вад, але змальовує їх з любов'ю художника, тобто з любов'ю не до самих вад, але до свого твору, в міру того, як ці вади допомагають йому малювати правдивіше картину старовини, людей та їх побуту». У наступних своїх розвідках науковець називає роман найкращим зразком творчості письменника [цит. за 15, с. 56].

В. Лесевич, на відміну від Михайлова, у статті «Евгений Павлович Гребенка» подає нищівну негативну характеристику досліджуваному у цій роботі твору, зазначаючи: «Розгорніть, де доведеться, це пресловуте писання, і всюди знайдете одне й те саме, усюди не тримається купи, суперечливо, неуцьки і панібратські ... – немовби в маніакальній гарячці» [цит. за 22, с. 125].

Подальша оцінка літературознавців підкреслювала виключно позитивні особливості аналізованого нами твору. Так В. Белінський дає літературознавчу оцінку роману Є. Гребінки «Чайковський» в огляді «Русская литература в 1843 году», де критик називає твір одним із кращих, які були на той час. Характеризуючи роман, В. Белінський зазначає: ««Чайковский» господина Гребенки исполнен превосходных частных, обнаруживающих в авторе несомненное дарование. Характер полковника, отца героини повести, многие черты исторического малороссийского быта поражают своею поэтическою верною. Но целое этой повести не выдержит строгой критики. Особенно вредит ей мелодраматизм. Мстительная цыганка-колдунья, злодей Герцик, кстати укусившая его змея – все это мелодраматические эффекты» [5, с. 412].

І. Франко у праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року», так само як В. Белінський, зауважує, що роман «Чайковський» Є. Гребінки – це один із кращих творів прозаїка, хоч він і не досяг «висоти Гоголевої композиції», але «повість подавала деякі образки з життя лівобережного козацтва, більше XVIII, ніж кінця XVII віку, і в галицько-

руським перекладі К. Климковича була улюбленою лектурою галицько-руської молодіжі 60-их–70-их років» [75, с. 267].

Науковці ХХ ст. в основному спираються на праці попередників про творчість Є. Гребінки. Активно аналізується лірична та байкарська частина творчості письменника, а проза, особливо, яка написана російською мовою, мало досліджується.

Вивченням творчого доробку автора в цей період займаються Н. Крутікова, Л. Селіванова, О. Цибаньова, С. Зубков, Б. Деркач, Є. Нахлік та ін. Зазначені науковці спираються виключно на характеристику образів роману «Чайковський». Так у С. Зубкова та Б. Деркача подібні погляди на бачення значення деяких образів у творі. Зокрема, лубенського полковника Івана, батька Марини, дослідники характеризують як «справжнього сина свого суворого часу» [26, с. 118], «Жорстокою людиною був полковник. Це виявлялося у його лютій ненависті до ворогів батьківщини, в битвах з якими він показував справжню відвагу і мужність» [21, с. 120].

Є. Нахлік у статті «Історична проза Є. Гребінки» зауважує, що в ідейному спрямуванні роману «Чайковський» письменник «ішов у руслі декабристських пошуків в історії «республіканських» свобод, вираження загальнодержавного патріотизму, ішов за гоголівським апофеозом «запорозької вольниці» як антитези кріпацтву та протиставленням героїчної минувшини дріб'язковій у почуттях сучасності і, нарешті, Шевченковим національно-патріотичним осмисленням козаччини» [47, с. 142]. Таким чином, Є. Гребінка створював свою самобутню художньо-історичну прозу про український народ.

Пізніше у книзі «Українська романтична проза 20–60-х років ХІХ ст.», аналізуючи творчість письменника, Є. Нахлік зазначає, що «значним досягненням Є. Гребінки-прозаїка є роман «Чайковський», який наближається за принципами опрацювання історичної тематики до «Тараса Бульби» М. Гоголя, хоча у романі відсутні хронологічне приурочення до подій, історичні постаті» [48, с. 82]. Науковець наголошує на тому, що одним із головних образів, які змальовує Є. Гребінка в романі є образ козацтва. Письменник «опоетизовує

Запорозьку Січ як «козацкую вольницю» з її демократичними і водночас суворими законами, реалістичними мазками змальовує привабливі образи загартованих у боях з ворогом, мужніх і хоробрих, одержимих любов'ю до рідної землі рядових козаків-патріотів (Микита Прихвостень, Касян), чесних, доброї і широкої душі людських особистостей із багатим емоційним світом» [48, с. 82]. Особливу увагу Є. Нахлік звертає увагу на образ батька Марини: «Життєвістю позначений і багатоплановий, складний образ-тип лубенського полковника Івана: це відважний воїн, сповнений лютої ненависті до ворога; не чуже йому й глибоке почуття людяності, і разом з тим – типовий феодал-поміщик, жорстокий і деспотичний» [48, с. 82].

Окрім аналізу образів роману, літературознавець досліджує історію видання цього твору. Так у статті «Видати справжнього «Чайковського»» науковець подає історію видань цього роману, яка є досить складною. Цей твір має дві редакції: перша – надрукована в журналі «Отечественные записки» 1843 року [16; 17], друга – опублікована у восьмитомному виданні 1848 року. У Радянському Союзі перевидавалася друга редакція роману російською мовою. Між першою і другою редакцією можна виокремити такі відмінні риси:

- кількісний склад розділів двох частин роману. Якщо в першій редакції перша частина складається з одинадцятьох розділів, друга частина – з дванадцятьох розділів та епілогу, то в другій редакції перша частина – чотирнадцять розділів, друга частина – дев'ять розділів та епілог;

- розміщення епіграфів в романі. У виданні 1843 року епіграфи мали перша частина з вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» (*Там родилась, гарцювала / Козацкая воля, / Там шляхтою, татарами / Засівала поле, / Засівала трупом поле, / Поки не остило. / Лягла спочить, а тим часом / Виросла могила...*) [16, с. 185] й епілог з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (*Все йде, все минає – і краю немає. / Куди ж воно ділось? відкіля взялось? / І дурень, і мудрий нічого не знає. / Живе... умирає... одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло... / І листя пожовкле вітри рознесли. / А сонечко встане, як перше вставало, / І зорі червоні, як перше плили...*) [17, с. 76]. Натомість у редакції

1848 року епіграф з вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» переміщено до другої частини, а епіграф до епілогу знято взагалі;

– варіантність змісту епіграфів. У першій редакції епіграф, взятий із поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», має такий вигляд: «*«Добре! добре! Ну, до танців, / До танців, кобзарю!» / Сліпий вишварив – навприсядки / Пішли по базару. / Земля гнеться. «Нумо, Гонто!» / «Нумо, брате Максиме! / Ушваримо, мій голубе, / Поки не загинем!»*» [17, с. 73]. Натомість у другій редакції поданий епіграф скорочено до перших двох рядків, аби усунути згадку про Івана Гонту й Максима Залізняка.

Варто зазначити, що аналізований у нашому дослідженні роман має також три варіанти перекладу саме другої редакції твору українською мовою: перший переклад здійснив Ксенофонт Климкович у 1864 році, другий – Володимир Дорошенко в 1926 році, третій – Діодор Бобир у 1966 році [49, с. 157].

Літературознавство ХХІ ст. дало змогу гребінкознавцям розширити коло наукових пошуків. Дослідженням творчості Є. Гребінки в зазначений період займаються Л. Задорожна, В. Мацапура, А. Горнятко-Шумилович, Г. Шалацька, А. Косіцин, Л. Литвин, Н. Зінченко, О. Брайко, Н. Плечова, Ю. Сирота, Н. Перевертень, О. Пономаренко та ін.

Більшість дослідників (Л. Задорожна, Н. Зінченко та ін.) дотримуються думки, що фольклорною основою сюжету роману є дума про Олексія Поповича, котра була вміщена, як пише сам автор, у збірці «Малороссийские песни» Максимовича (1834). Але існує інша думка. Так, В. Мацапура зазначає: «Есть основания полагать, что автор романа воспользовался двумя, очень похожими друг на друга, текстами народных дум – «Буря на Чорному морі» и «Олексій Попович». Свободная контаминация отдельных отрывков из указанных дум и составила основу кульминационного эпизода романа о буре на море и о том, как попович Алексей спас казацкие чайки своими молитвами» [45, с. 332].

Необхідно підкреслити, що науковці, які досліджують творчість Є. Гребінки (Л. Задорожна, А. Косіцин, Ю. Сирота та ін.), вказують, що в романі відсутні історичні особи, події, зафіксовані у документальних джерелах. Слушною є думка Л. Задорожної про те, що «твір належить до тих зразків історичних романів, створених європейськими романтиками, в яких мова йде не про історичні події та історичних осіб (один із типів історичних романів у європейських романтиків), а про історичні звичаї (другий тип європейської історичної романістики). Засадничими для твору є зображення життя особистості у конкретній залежності від історичних подій, а також у відповідності до взаємодії між долею окремих осіб і долею народу та взаємодії міжнаціональних регіональних проблем за екстремальних історичних обставин» [22, с. 118].

Кожен із літературознавців, вивчаючи творчість Є. Гребінки, повсякчас намагається визначити її роль у розвитку світової, української чи російської літератур. Так Л. Задорожна у монографії «Євген Гребінка. Літературна постать» виокремлює риси прозової творчості письменника в контексті розвитку європейської літератури:

- «звертання до історико-романного жанру;
- звертання до образів-персонажів, що можуть стати взірцем для наслідування, а також засобом для протиставлення двох історичних епох;
- заглиблення героїв у історичний колорит;
- замилювання деталями і цілим в історичному побуті;
- змагання добра над злом – як етнологічних сфер;
- зіставно-протиставні аналогії між історичним минулим та сучасним письменникові» [22, с. 126].

Н. Бернадська у роботі «Теорія роману як жанру в українському літературознавстві» зазначає, що «російськомовні романи Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, а зокрема твору Є. Гребінки «Чайковський», заклали підґрунтя для україномовних романів ХІХ ст.» [6, с. 12]. Дослідниця виділяє такі основні риси російськомовних романів ХІХ ст.:

- «концепція героя як представника свого часу і свого стану;
- психологізм і поліфункціональність образу оповідача;
- ускладнення сюжетно-композиційної побудови твору, образу оповідача;
- зникнення моралізаторсько-дидактичної просвітницької позиції автора;
- поява психологічного та соціального вмотивування, яке розвиватиметься в реалістичному романі XIX ст.» [6, с. 12].

На думку дослідниці, усі вищезазначені риси «дозволяють вважати роман Є. Гребінки «Чайковський» етапним явищем в історії українського письменства» [6, с. 12].

Ю. Сирота в роботі «Російськомовна проза Є. П. Гребінки в контексті російської літератури 1830–1840-х років» зазначає, що письменник під час написання своїх творів звертався до таких історичних джерел, як-от ««Історії Русів», «Истории Малой России» Д. Бантиша-Каменського, «Записок» столітнього козака Микити Коржа» [64, с. 8]. Вивчаючи творчу манеру письма Є. Гребінки, дослідниця виділяє такі ознаки його стилю:

- «використання історичних реалій для історичної достовірності;
- передача особливостей козацьких звичаїв;
- правдиве змалювання боротьби українців із татарами та поляками;
- зображення запорожців мужніми захисниками своєї батьківщини без надмірної ідеалізації;
- мотиви характерництва, багатирства, пророцтва, морської бурі, сповіді надають образам козаків міфопоетичного характеру;
- широке використання народних пісень, українських приказок і прислів'їв» [64, с. 8].

Творчий доробок Є. Гребінки досліджують не тільки українські, а й зарубіжні науковці на сучасному етапі розвитку літературознавчих наук. Так А. Косіцин і Н. Плечова досліджують літературну спадщину автора в контексті розвитку російської літератури. Н. Плечова, аналізуючи прозу письменника у

статті «Самообман в прозе Е. П. Гребёнки», виділяє декілька типів прийому самообману, які використовує автор у своїх творах з метою уточнення чи навпаки звуження характеристики тих чи тих персонажів, а саме:

- самообман у коханні та довірі,
- самообман у житті,
- самообман як засіб виправлення помилок, повторне проживання життєвого шляху на іншому якісному рівні
- самообман внаслідок невігластва персонажа
- самообман внаслідок обману [58, с. 68–70].

Так у романі «Чайковський» прозаїк використав останній з вищезазначених типів. Цей вид самообману виявляється у двох ситуаціях: перший випадок пов'язаний із стратою Марини й Олексія, другий – пов'язаний із життям Герцика. Детальніше про ці два випадки мова піде у другому розділі даної роботи.

Художні особливості у творенні літературних моделей жінок письменниками XIX ст. аналізує Г. Шалацька у дисертації «Жіночий образ у системі духовних цінностей української прози та драматургії першої половини XIX ст.». Науковець зазначає, що митці у цей час прагнули створити національну модель духовної особистості, яка характеризувалася через призму певних критеріїв і цінностей. Авторка підкреслює, що письменники оцінювали людину з позиції просвітительського гуманізму: «Критерієм ідеального в людині були її душевні якості, акцент ставився на позастановій цінності особистості, її праві на гідне, гармонійне життя. <...> У цей час характерне намагання художньо утвердити духовну цінність «природніх» почуттів, тому в більшості випадків жіночий образ осмислювався крізь призму кохання чи любові до ближнього» [79, с. 7]. Зокрема, вивчаючи твір «Чайковський» Є. Гребінки, Г. Шалацька характеризує головних жіночих персонажів у контексті розвитку моделювання образу жіноцтва в українській літературі XIX ст. Літературознавець виділяє характерні особливості зображення жінок у творі [80, с. 98–102], які можна представити у вигляді таблиці.

**Характерні риси зображення головних жіночих образів у творі
Є. Гребінки «Чайковський»**

Марина	Тетяна
<i>Спільні риси</i>	
сміливість; багатство духовного світу; відданість; щирість, вірність	
<i>Відмінні риси</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – вільна у своєму виборі; – кохання – сенс життя; – носій звичаєвої культури; – представниця українського етносу; – притаманне християнське милосердя і всепрощення; – образ виписаний у народнопісенному стилі 	<ul style="list-style-type: none"> – здатна на самопожертву, виявляючи любов до ближнього; – кохання стає причиною смерті; – образ виписаний у романтичному стилі

Окрім вищезазначених аспектів дослідження роману «Чайковський» Є. Гребінки науковці вивчають і жанрову приналежність твору до історичного роману (Є. Нахлік), химерно-готичного роману (А. Горнятко-Шумилович), героїко-історичного роману (Н. Зінченко), фольклорно-історичного роману (Д. Чик) та ін. А. Горнятко-Шумилович виділяє такі ознаки готичного роману, які наявні у творі, як-от:

- образ злотворця (Герцик);
- мотив узурпаторства (полковник Іван);
- прийом розкриття біографічних таємниць (Тетяна, Герцик, Рохля – це одна сім'я);
- фатальність покарання лиходія (смерть Герцика) [15, с. 57].

Окремою темою у дослідженні роману «Чайковський» сучасними літературознавцями є визначення ролі фольклорних елементів у творі. Н. Зінченко у статті «Фольклоризм роману Є. Гребінки «Чайковський»» аналізує другу редакцію твору в перекладі Д. Бобиря. Науковець виділяє такі види фольклорних жанрів, використаних письменником в романі, які можна представити у вигляді таблиці [25, с. 114–118].

Таблиця 1.2.

Фольклоризм роману Є. Гребінки «Чайковський»

Вид	Роль у творі
прислів'я та приказки	надання монологам, діалогам виразності та колоритності, наближення стиль мови до побутового
козацькі примовки	створення комічного ефекту
пісні	<ul style="list-style-type: none"> – пісні, що використані на підтвердження слів чи думок героя; – пісні для безпосереднього вираження думок, – для зображення проявів настрою героя; – пісні-натяки; – пісні як спосіб спілкування героїв
дитяча народна гра	порівняння села перед нападом ворога із наляканими мурахами
замовляння	надання твору таємничості та загадковості
дума та її варіації	засіб творення комічного та образотворчий засіб, за допомогою якого автор злегка іронізує над своїм героєм – Микитою Прихвостнем
постійні епітети	вияв мелодраматизму в романі

Інтертекстуальність прози Є. Гребінки вивчають Ю. Сирота, О. Пономаренко та ін. О. Пономаренко у статті «Тарас Шевченко і Євген Гребінка. Приховані сторінки творчого діалогу», досліджуючи композиційну будову творів письменника, звертає увагу на епіграфи у творі Є. Гребінки

«Чайковський», які взято з поезій Т. Шевченка. Вони є ніби своєрідними заголовками до кожного розділу, у яких у декількох реченнях викладений увесь зміст певного розділу. Дослідниця зазначає, що «Є. Гребінка узяв епіграфи з поезії Т. Шевченка до 5 розділів роману «Чайковський», зазначивши прізвище автора» [60, с. 17]:

– до розділу 12 частини 1 – зустрічі закоханих Оксани і Яреми з «Гайдамаків»: *«Понід гаєм, мов ласочка, / Крадеться Оксана. / Забув, побіг, обнялися. / «Серце!» – та й зомліли»* [19, с. 322];

– до розділу 13 – з «Перебенді»: *«Отакий то Перебендя / Старий та химерний! / Заспіває весільної, / А на журбу зверне»* [19, с. 328];

– до розділу 1 частини 2 – з вірша «Думи мої, думи мої...»: *«Там родилась, гарцювала / Козацкая воля, / Там шляхтою, татарами / Засівала поле, / Засівала трупом поле, / Поки не остило. / Лягла спочить, а тим часом / Виросла могила...»* [19, с. 340];

– до розділу 2 частини 2 – з «Гайдамаків»: *«Ой, гоп по вечері / Замикайте, діти, двері, / А ти, стара, не журись, / Та до мене прихились»* [19, с. 346];

– до розділу 9 частини 2 – з «Гайдамаків»: *«Добре! добре! Ну, до танців, / До танців, кобзарю!»* [19, с. 399]

Однак, як зауважує О. Пономаренко, «перевидуючи роман у 1848 р., Є. Гребінка зберіг Шевченкові рядки, знявши лише прізвище», бо ім'я поета було під заборноюю [60, с. 17]. Детальний аналіз значення та зв'язку кожного епіграфа зі змістом роману подано в додатку А у вигляді таблиці 4.

Густативний аспект твору досліджує С. Ковпик у монографії «Поетика густативів (на матеріалах творів української прози XIX ст.)». Літературознавець вважає, що вжиті у романі описи борщу та козацького частування взагалі є частиною матеріально-побутової характеристики персонажів, адже містять у собі ставлення людей до їжі, а також «вербальну копію змодельовану із уривків суто етнографічного характеру» [32, с. 113].

Останнім часом творчість Є. Гребінки науковці починають вивчати в компаративному аспекті. Це передовсім роботи Н. Перевертень, Г. Останіної, Д. Чика та ін.

Н. Перевертень у статті «Творчий діалог української та французької літератур (на матеріалі творів Є. Гребінки, О. де Бальзака, В. Гюго)» шляхом компаративного аналізу зазначає, що романи Є. Гребінки «Чайковський» і В. Гюго «Бюг-Жаргаль» мають деякі спільні особливості, зокрема у порушенні низки національних, морально-етичних проблем (людської вдячності та необхідності кожного відповідати за свої вчинки), а також у співвідношенні образу Герцика з роману Є. Гребінки «Чайковський» й образу карлика Хабібри з роману «Бюг-Жаргаль» В. Гюго [57, с. 77].

Г. Останіна у статті «Діалог» зі сходом Євгена Гребінки» веде мову про образ кримців-татар і опис краєвидів Кавказу, наявних у романі «Чайковський». Автор розвідки детально зупиняється на їх портретних і поведінкових, пейзажних характеристиках, а також їхньої ролі у творі. Зокрема, одним із кульмінаційних моментів, на думку Г. Останіної, є «картина баталії під Лубнами», яка символізує звичку кримсько-татарського народу воювати з ворогами [52, с. 261].

Стереотипний образ жидів (євреїв) у світовій літературі досліджує Д. Чик у дисертації «Жанрові системи української та англійської прози кінця XVIII – середини XIX ст.: проблеми типології та поетики». Зокрема, дослідник підкреслює, що в романі Є. Гребінки «Чайковський» євреї «постійно маркуються негативними конотаціями та порівняннями» [78, с. 291]. Ці негативно забарвлені, на думку автора дисертації, прозаїк використовує для створення типового образу українського єврея.

Отже, як засвідчує аналіз критичних і літературознавчих матеріалів, присвячених життю та творчості Є. Гребінки, на сьогодні в літературознавстві є лише декілька ґрунтовних праць монографічного характеру, у яких науковці зосереджуються також і на аналізі різних аспектів досліджуваного у цій роботі роману, а саме:

- 1962 – «Євген Павлович Гребінка : життя і творчість» С. Зубкова;
- 1964 – «Є. П. Гребінка і процес розвитку літератури і мистецтва 30–40-х рр. XIX ст.» Л. Селиванової;
- 1972 – «Євген Гребінка» О. Цибаньової;
- 1974 – «Євген Гребінка» Б. Деркача;
- 1979 – «Русская проза Г. Ф. Квитки и Е. П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей» С. Зубкова;
- 2000 – «Євген Гребінка. Літературна постать» Л. Задорожної;
- 2008 – «Російськомовна проза Є. П. Гребінки в контексті російської літератури 1830–1840-х років» Ю. Сироти;
- 2010 – «Е. П. Гребенка как литературный феномен» А. Косіцина;
- 2013 – «Герої прози Євгена Гребінки: особистісний вимір» Н. Перевертень.

Висновки до першого розділу

Науковці протягом тривалого часу намагаються систематизувати знання про поняття «поетика» та подати тлумачення цього явища, спираючись на традиційні уявлення вчених про цей термін. З розвитком людства та його культури еволюціонувало й визначення поетики: від синоніма до художньої літератури і мистецтва складання творів до окремої науки чи то частини літературознавства. Дослідження поетики становить частину літературознавчого аналізу будь-якого художнього твору. Поетика тексту, як літературознавча категорія, формується з таких складових:

- художні засоби (Ф. Прокопович, Т. Никифорук, Р. Фоулер, Ю. Ковалів, С. Ковпик)
- світоглядна позиція письменника (Ф. Прокопович, І. Франко, Ю. Ковалів)
- композиційно-сюжетні особливості (Л. Білітюк, Н. Тамарченко)

- внутрішні елементи структури (В. Лесин, О. Пулинець, І. Чепіга, М. Кодак, П. Чайлдс)
- жанрові особливості (Ф. Прокопович, Г. Клочек, А. Мойсієнко, С. Ковпик)
- стиль письменника (М. Венгров, Л. Тимофєєв).

Огляд праць літературознавців, присвячених дослідженню творчості Є. Гребінки, показав, що проблема поетики роману «Чайковський» ґрунтовно не досліджена у вітчизняному літературознавстві. Кожен із дослідників звертав свою увагу на один із аспектів твору Є. Гребінки «Чайковський», але в сукупності це допомогло зрозуміти жанрові та композиційні особливості роману й намітити аспекти його подальшого текстурального дослідження. Літературознавці побіжно торкалися висвітлення тематики роману. Дослідженню проблематики роману приділялось мало уваги, в основному науковці зосереджувалися на персонажах роману, залишаючи поза увагою художні засоби.

Науковці, які досліджували роман Є. Гребінки «Чайковський», аналізували такі основні аспекти: фольклорні елементи та їх ролі у творі; висвітлення системи образів; роль епіграфів до розділів роману, взятих із творів Т. Шевченка. Тому глибшого аналізу потребує дослідження проблематики твору, тематики та їх образного втілення, зосереджуючись на особливостях поетики роману «Чайковський» Є. Гребінки.

РОЗДІЛ 2

ІДЕЙНЕ СПРЯМУВАННЯ РОМАНУ Є. ГРЕБІНКИ «ЧАЙКОВСЬКИЙ», ПРОВІДНІ ОЗНАКИ ЙОГО ПОЕТИКИ

2.1. Проблематика роману та її образне втілення

У першому розділі дослідження вже було зазначено, що С. Зубков, Б. Деркач, пізніше Н. Зінченко, Н. Перевертень наголошують на тому, що Є. Гребінка в романі «Чайковський», як справжній майстер художнього слова, створює своєрідну авторську модель сприйняття світу українцями, використовуючи при цьому «гоголівську манеру написання, переказ про Запоріжжя столітнього козака Микити Коржа, народні перекази, легенди і пісні» [26, с. 117]. У творі чільне місце належить синкретизму історії, народної моралі, світогляду українського народу.

Досліджуючи роман Є. Гребінки, ми з'ясували, що діапазон проблем його твору досить широкий, оскільки з кожним образом роману пов'язана низка проблем соціального, морального, психологічного, національного, звичаєвого та іншого характеру, що зумовлено зверхзавданням твору, його ідейною спрямованістю. Аналіз роману дав нам змогу виокремити низку проблем, які порушує письменник у своєму творі.

Однією з ключових проблем роману є проблема взаємного (Марина – Олексій) і нерозділеного (Микита – Тетяна, Герцик – Марина) кохання. Є. Гребінка прагне глибше розкрити почуття своїх героїв, їх здатність до романтичних поривань. Зокрема, ще на початку твору автор намагається спроектувати майбутнє Марини й Олексія, порівнюючи їх із ластівками «*Как бы мы летали высоко, высоко... сели б отдохнуть на облачко, посмотрели бы оттуда на землю<...> Мы носились бы над Удаем, купались бы в воздухе, обнимались бы крылышками и целый день щебетали б про любовь свою!*» [19, с. 290]. Сила почуття і свобода його виявлення зіставляється з образами ластівок. Велике кохання зображено на фоні історичних подій.

Проблема свободи вибору втілюється в образі Марини. Автор показує вирішення цієї проблеми через вчинки дівчини. Вона щиро й без міри кохає молодого вродливого юнака: *«Я казачка, Алексей! Умру, а буду любить тебе. Не жить цветку без солнца, а ты мое солнце, ты моя жизнь, мой милый!»* [19, с. 290]. Дівчина зіставляє себе з квіткою, а свого коханого з сонцем, без якого не можливе саме життя. Для Марини кохання складає сенс життя. Вона вважає його вічним до Олексія, присягає й по смерті любити його. Дівчина вирішує залишити роздратованого батька, зрізати коси, спродати свої прикраси, придбати козацький одяг, найняти проводиря, пробратися на Січ і, наражаючись на небезпеку, відвоювати у фатуму своє щастя. Образ Марини неодноразово асоціюється з ластівкою – лагідною й веселою пташкою. І коли Олексій з Мариною чекають на страту, *«резвая ласточка высоко реяла в воздухе, весело щебетала и, спускаясь к земле, порхала около тюрьмы»* [19, с. 328], мовби символізуючи нездоланність юного і чистого почуття. Вони з гідністю готові захистити своє почуття, право на свободу вибору навіть ціною життя. Ця проблема виписана автором у яскравому романтичному руслі.

Як ми знаємо, за патріархальним українським звичаєм батько дівчини повинен був вибирати нареченого для неї. Однак у творі Є. Гребінки відходить від цієї традиції, вважаючи її консервативною. Марина сама обирає собі за чоловіка Олексія, адже вона кохає юнака, а кандидат від батька, Герцик, викликає у дівчини лише відразу. Олексій, не зважаючи на красу Тетяни, її любов до нього і жертвовність, залишається вірним Марині. Він готовий за своє кохання до дівчини йти на смерть.

Ще одна проблема, позначена в романі Є. Гребінки – проблема вибору між прощенням і помстою. В образах Герцика та його матері Рохлі з роману «Чайковский» Є. Гребінки презентовано ідею підступності та мстивості, що стає врешті пасткою для обох персонажів. Так, мстивість і заздрість Герцика переважають його кохання до Марини і він доносить на неї та Чайковського січовим козакам, йдучи за принципом *«Не мне, так и не ему»* [19, с. 396].

В образі Тетяни письменник втілює проблему милосердя та жертвовності. Є. Гребінка досліджує еволюцію цієї проблеми. Дівчина щиро та віддано кохає козака Чайковського, заради коханого ладна ризикувати життям. Тетяна, за давнім козацьким звичаєм, намагається врятувати коханого від смерті, зробивши пропозицію юнакові взяти її за дружину: *«Волею или неволею я возьму у смерти Алексея-поповича; пускай на меня падут грехи его, я отвечу за них богу. Алексей! Обними меня, жену твою»* [19, с. 335]. У цей напружений момент автор змальовує психологічний стан дівчини, що проявляється через поведінку, міміку. На початку цієї ситуації Тетяна була рішуча та впевнена в успіху свого наміру: *«...Тихо повела глазами над площадью и остановилась на Алексее. Вмиг щеки ее вспыхнули, глаза заблестали, руки вытянулись <...> ее глаза блестели, щеки горели, полная, круглая грудь высоко подымалась»* [19, с. 335]. У кінці епізоду вона вже розуміє, що Чайковський відмовиться від її пропозиції, а відтак стан дівчини кардинально змінюється: *«Голос ее дрожал, прежняя бледность быстро сгоняла с лица румянец <...> Татьяна, шатаясь, упала на землю»* [19, с. 335]. Саме ця психологічна межова ситуація стала причиною Тетяниного самогубства, бо через нерозділене кохання життя для неї втрачає сенс.

Проблема міжнаціональної ворожнечі розкривається через долю єврейки Рохлі. Письменник аналізує причини появи цієї проблеми: безрозсудна помста за вбитого чоловіка, втрату власних дітей, зруйноване козацьким погромом життя. Все це призводить до того, що жінка розпочинає свою місію помсти православним християнам, козакам, і, як наслідок, необачно вбиває власного сина й божеволіє [19, с. 363]. Сліпа помста руйнує її як особистість, а міжнаціональна ворожнеча призводить до руйнування роду.

Проблема перемоги добра над злом. Жіночі образи Марини і Тетяни-Теклі – ось ті сили, що вступають у протидію зневірі, бездушності, омані, уособленнями яких постають Герцик-Юсель, циганка-знахарка Рохля. Сила життя у цьому творі – за Олексієм і Мариною, серця яких сповнені благодатної любові. Олексій та Марина проходять через усі пастки зла (підступність

Герцика, осуд козацтва, історичні перепиті) та таки стають щасливими. Закохані засновують свій рід. Однак, з епілогу ми дізнаємося, що через військові дії помирає *«последний потомок Алексея Чайковского»* [19, с. 404]. Саме у цій ситуації автор підіймає проблему руйнування роду через соціальні та національні чинники, в результаті яких в сучасній йому дійсності вже немає таких звитяжних особистостей.

Через образ Герцика подається одночасно кілька проблем. Зокрема, репрезентується проблема невдячності, зради та підступності у тому, що удавано вірний і відданий полковнику Герцик з легкістю продає його татарам, які під час нападу на фортецю повинні були вбити полковника Івана: *«Полковника, по условию, я выставил крымцам: по перышку на шапке они узнали меня и его; но Гадюка освободил его полумертвого; пирятинцы не пустили татар ворваться в город»* [19, с. 396]. Художньо втілено і проблеми користолюбства та егоцентризму: навіть на смерті полковника Івана Герцик зумів нажитися. Пообіцявши козацькій старшині дещо зі спадку померлого, Герцик повернув вигідну для себе справу, написавши за Івана заповіт, у якому все майно переходило до рук Герцика: *«Под кровать умирающего полковника посадил Гершка, и когда умер полковник, Гершко разговаривал с старшинами вместо полковника и приказал старшинам выполнить завещание, которое я сам написал под руку полковника»* [19, с. 396].

Одним із людських гріхів будь-якого віровчення є брехня. Найяскравіше проблема брехливості та обману інших розкривається знову таки через поведінку та вчинки Герцика. Протягом усього твору цей персонаж вводить в оману кожну людину, яка його оточує і з якою він спілкується. Неправда стає порятунком і маскою для хлопця, яка забезпечує йому спокійне та безпечне існування. Суттєвим епізодом, який підкреслює брехливість цього персонажа, є розмова між Герциком і полковником Іваном після приїзду Касяна до Лубен. Хлопець запевняє батька Марини, що сам бачив, як дівчину вели на страту: *«О, боже ж мой! Разве, пане, мертвые воскресают? Сам видел, как она взошла на подмости, сам видел ... да я уже говорил вам»* [19, с. 374]. Увесь діалог

складається з окличних та питальних речень, що у свою чергу створюють емоційну напругу. Для того, щоб переконати полковника повірити своїм словам Герцик повсякчас використовує звертання «пане» на адресу співрозмовника, а також применшує себе як людину: *«Я дрянь против вас, пане мой, а господь умудряет слепцов»* [19, с. 374]. Майстерність хлопця у брехливості й обмані інших характеризується здатністю створювати таку емоційну ситуацію і використання таких мовних засобів, які б сприяли кращій вірі людей у його слова.

У будь-якому суспільстві, у будь-якій релігії можна знайти важливу заповідь «Не вбий». Саме цієї заповіді і не дотримався Герцик. Його план вбити Олексія і захопити Марину зазнає краху. Є. Гребінка, як романтик, вводить караючу Божу Силу. У той момент, коли Герцик доторкнувся рукою землі, щоб набрати жменю піску й сипнути в очі Олексієві, аби відтак заколоти його ножем, злодія у палець укусила змія. Миттєво стан хлопця погіршується: *«Наконец, убили змею; Герцик был бледен, желт; холодный пот крупными каплями блестел на лбу его; укушенный палец покраснелся, распух»* [19, с. 389]. Від зміїного яду лікує його циганка, яка свідомо і злорадно прикладає до рани козака *«корешок темного цвета»*, який замість лікувальних властивостей повинен був вбити юнака. Письменник досить натуралістично описує процес фізичної зміни хворого: *«Жжет, словно огнем; жилы тянет. <...> он метался, кричал, ревел нечеловеческим голосом и сорвал перевязку <...> рука посинела, опухоль быстро подвигалась к шее, укушенный палец почернел. <...> И он страшно озирался, медленно поводя уродливою больною рукою, а здоровою рвал на себе волосы* [19, с. 393–394]. Герцик вирішує покаятися у гріхах тільки перед смертю, аби на тому світі знайти спокій для своєї душі [19, с. 396]. Саме в цій ситуації Є. Гребінка художньо втілює проблему карі за злочини.

Проблема патріотизму порушується в образах козацтва та полковника Івана. Реалістично змальовані привабливі образи загартованих у боях з ворогом, мужніх і хоробрих, одержимих любов'ю до рідної землі рядових козаків-патріотів, чесних, доброї і широкої душі людських особистостей із

багатим емоційним світом. Іван є вже старим козаком, однак його сила духу й завзяття панує у його душі: *«Пышны, грозны, суровы были полковники, но грознее и суровее всех между ними был полковник лубенский Иван. В молодости он славился между казаками упрямством характера и бешеною отвагою в сражениях, что тогда почиталось величайшею добродетелью и впоследствии доставило ему полковничье достоинство»* [19, с. 281].

Проблема побратимства та відданості один одному втілюється в образах козаків-лицарів, але найяскравіше вона виражається у стосунках Івана та Гадюки, який відданий своєму полковнику і самотужки відбирає пораненого Івана у татар. Автор гіперболізує образ Гадюки, зображуючи його як багатиря, використовуючи опис зовнішності для підсилення драматизму ситуації: *«Вдруг страшный вопль огласил поле: из крепости скакал чудный воин, на неоседланной и невзнузданной дикой лошади; быстро летел он, схватя ее за гриву и поворачивая жилистою рукою во все стороны, словно поводами; голова без шапки, нестриженная, небритая, нечесаная, ноги обнажены до колен, руки до локтей, в правой руке поднят тяжелый топор»* [19, с. 376].

Отже, Є. Гребінка в романі «Чайковський» висвітлює значне коло соціальних, морально-етичних, національних, психологічних і філософських проблем, які втілюються в певних образах роману, епізодах, майстерно виписаних письменником у романтичному стилі.

2.2. Тематика твору та її художнє втілення

«Чайковський» є не тільки романом про історичне минуле українського народу, а й справжнім соціально-психологічним твором про історію, любов, зраду, вірність та честь.

У романі «Чайковський» Є. Гребінка порушив такі теми:

1. Тема кохання, яка функціонує у формі двох трикутників.

До першого любовного трикутника входять Марина – Олексій – Тетяна. Стосунки перших двох персонажів формують основну сюжетну лінію твору.

Відповідно до попереднього твердження Олексій і Марина мають взаємне кохання. Письменник підкреслює, що їхній любові притаманна ніжність і чуйність почуттів: *«Алексей и дочь полковника Марина полюбили друг друга страстно, как любят в их лета, пылко, как люди, выросшие под строгой ферулой и готовые предаться полностью души первому влечению сердца... Чем крепче сожмете порох, тем сильнее будет взрыв; вспомните, что они любили первой любовью, и позавидуйте им!»* [19, с. 277] Такому палкому і пристрасному коханню навіть довготривала розлука не стала на заваді, адже закохані не втратили свого почуття, а навпаки ще більше зміцнили його: *«И долго они ничего не говорили, глядели друг на друга, смеялись, плакали и, сливаясь горячими устами в один бесконечный поцелуй, уносились далеко от земли»* [19, с. 322]. Автор за допомогою дієслів (*не говорили, глядели, смеялись, плакали, уносились*) створює певну градацію, яка формує чуттєво-емоційний ефект поданого епізоду зустрічі закоханої пари.

Третьою частиною першого трикутника є Тетяна. Дівчина не тільки доповнює опозицію до закоханої пари, а ще й створює емоційну напругу в творі, чим допомагає в розкритті вищезазначених образів. Її кохання до Олексія є нерозділеним. Тетяна – палка, особистість, яка закохується в Олексія з першого погляду: *«Я полюбила тебя с первого взгляда; я смеялась, шутила, пела перед тобою – а ты был грустен, даже не улыбался, от чего хохотали другие; даже не смотрел на меня, и мне стало совестно самой себя; я была сердита»* [19, с. 304]. Однак дівчина здатна відмовитися від своїх почуттів заради щастя коханого: *«Мне казалось, я ненавижу тебя, казалось, готова была убить тебя и не знаю, чего бы не дала, чтобы спасти тебя от пьяных казаков... Бог с тобою, люби другую!»* [19, с. 304] Прозаїк виводить Тетяну з цього трикутника в трагічно-романтичному забарвленні, адже дівчина помирає.

До другого трикутника входять Марина – Олексій – Герцик. Є. Гребінка в кращих традиціях романтичної оповіді вводить головного лиходія, який перешкоджає закоханій парі. Цим персонажем у творі є Герцик. Марина на свідомому та підсвідомому рівнях не любить Герцика. Однак таке ставлення

дівчини до себе не зупиняє хлопця, тому він кохає Марину, не звертаючи увагу на це: *«Много бессонных ночей провел я, думая о тебе, проклиная твое рождение. Ты знаешь, кто я был, я был раб твой и твоего отца: мне было любо унижаться перед тобой. Я проклинал твой образ и любил тебя еще больше»* [19, с. 395].

2. Тема життя і побуту українців.

Є. Гребінка у творі згадує про старовинну українську національну страву – борщ, яка, нажаль, для сучасників автора є незрозумілим: *«Для нас, привыкших к легким кушаньям французской кухни, здоровый борщ покажется мифом, как Гостомысл, или голова медузы древних; многие не поверят существованию здорового борща; но и теперь еще есть старики, которые помнят это кушанье, бывшее лакомством, утехой отчаянных гуляк-гастрономов, хваставших своею железною натурой»* [19, с. 285].

Письменник детально змальовує приготування цієї страви, яку готує Гадюка, гіперболізуючи при цьому образ самого кулінара: *«Этот борщ начал готовить Гадюка для полдника, тут же, в спальне полковника. Он взял живого коропа (карпа) и без помощи ножа, собственными ногтями очистил его и снял шелуху, к неопisanному удовольствию полковника, который, глядя на эту операцию, несколько раз повторял: «Славно, Гадюка! Как волк управляется! Добрые ногти! Так его! По-походному...» Очистив коропа, Гадюка положил его в медную нелуженную кастрюлю, влил туда бутылку крепкого уксуса, прибавил горсть крупного перцу, соли, несколько луковиц и накрыл кастрюлю плотно крышкой, потом принес канфорку, изделие хитрого немца Герцика, зажег спирт и поставил на него кастрюлю»* [19, с. 285]. Кулінарна цінність такого борщу визначається за такими параметрами: по-перше, страва має стійкий запашний аромат, по-друге, *«во рту огнем палит»* [19, с. 286], по-третє, *«в горле будто веником метет»* [19, с. 286]. Тільки за наявності всіх вищезазначених якостей цю їжу можна назвати *«казацкою пищею»* [19, с. 286], *«кушаньем рыцарским, геройским, важным»* [19, с. 286].

3. Тема передбачення подій.

Марина бачить віщий сон, у якому Олексія та Марину на побаченні знаходить полковник Іван: *«Думала долго и заснула; и кажется мне, что мы с тобой рыбы: ты такой хорошенький окунь, весь в серебре, так и блестяшь; перья у тебя красные, глаза черные, такие, как и теперь, и так же хорошо смотрят - а я, кажется, плотва. Нам было весело, очень весело; мы плавали в каком-то большом озере; вода в нем чистая, светлая, теплая, дно усыпано белым песком, по песку лежат раковины всех цветов, словно цветки на поле; подле берегов растут травы, будто леса зеленеют под водою, а рыбы кругом много, много: плещется, играет, бегают взапуски... Мелкая верховодка собралась в хороводы и гуляет себе толпами; караси играют в дураки; ерши кувыркаются через голову; карп рассказывает сказки; пескари охватывают впрысядку, точно писаря полковой канцелярии, а рак, подмигивая усами, словно пирятинский сотник, кроит из листочка какой-то наряд... всех чудес не припомню»* [19, с. 290].

Якщо перша частина сновидіння змальована у доброзичливому веселому тоні й динамічно за допомогою епітетів (хорошенький, красный, чистый, светлый, теплый, белый) та дієслів руху (блестеть, лежать, плавать, бегать, куваркаться, кроить, играть, гулять), то друга частина сну-передбачення зображена статично за допомогою словосполучень із дієприкметниками пасивного стану, які змальовують портрет страшного сома, створюють певну градацію: *«Вот мы гуляли, гуляли с тобою, резвились, плескались и поплыли отдохнуть к берегу, в траву; приплываем к траве, а она часто срослась, перепуталась, как этот хмель; мы стали пробираться, чем далее, все темней, темней... Мне стало страшно: что-то будет там? – подумала я, и – вдруг перед нами огромная голова сома, пасть раскрыта, оскалены зубы, усы страшно подняты, гляжу – это батюшка!.. Вот он, здесь! Смотри... он... сом... ух! Батюшка»* [19, с. 290]. Образ сома постає художнім втіленням батьківського гніву, сваволі через непослух доньки, її свободи вибору коханого, ігнорування батьківської волі.

4. Тема козацької мужності та чутливості.

Цю тему Є. Гребінка розкрив в образі запорожця Микити Прихвосня. Прихвостень ніколи і нікому не говорить про свою любов. Свої почуття веліє висловлювати жартівливою піснею. Чутливість козака проявляється під час прощання з Олексієм і Мариною перед їхньою стратою: *«Черт вас знает, за что я полюбил вас, сам не доберу толку! Еще тебя куда ни шло, ты человек с характером, а то и ее полюбил... кто-нибудь подслушает, смеяться станет, а ей-богу, полюбил! Будь она казак, я плюнул бы на нее, она дрянь-казак, неженка, а для бабы – молодец баба, характерная баба! Вот что!.. Как вспомню про вас про обоих, тошно станет, словно не ел трое суток... Прощайте! Тяжело на душе; разве успокоюсь, как... как похороню вас»* [19, с. 332–333]. Також він допомагає Тетяні потрапити на Січ, рахується з її почуттями, співчуває їй і Олексію. Але коли дівчина гине, його кохання набуває трагічності: *«Тут она залилась слезами, а я догадался, что она тебя, Алексей, любила, а меня голубила словами»* [19, с. 344]. Микита усвідомлює нерозділеність любові, а також переживає тяжку втрату коханої.

5. Тема життя козака-характерника.

«Чайковський» виявляє трактування козака як винятково мужнього, відважного й настирливого в життєвих перипетіях. Козак постає в романтично-піднесеному ореолі з дещо ідеалізованими чи навіть гіперболізованими рисами: *«Характерник бывал человек очень разумный и знал всякую всячину; его и пуля не брала, и сабля не рубила; у него на все было средство и способ, на все хорошее слово и польза. Характерники знали все броды, все плавни по Днепру и другим речкам; характерник из воды выводил сухого и из огня мокрого; у них была льцарская совесть и добродушие. Жида и прочую мерзость били, грабили, жгли, а церкви не забывали. Вот что были характерники»* [19, с. 293].

6. Тема козацького життя на Запоріжжі.

У романі Є. Гребінки запорожці – справжні захисники народу: *«На Касьяна смотрел народ с каким-то особым уважением, как на запорожца, да еще бывшего вчера в схватке с крымцами»* [19, с. 367]. Історичну цінність

Запорозької Січі письменник вбачає в боротьбі проти татарських набігів і польсько-шляхетської експансії. Естетичний ідеал автора – герой-патріот. Письменник вказує на козацькі принципи: *«стоять до смерти за общину и святую веру, ничего не имеют своего, кроме оружия; не женятся»* [19, с. 307].

Запорозька Січ постає в уяві Є. Гребінки втіленням рівності, і він особливо цінує це: *««А мы тут все равны: я казак славного Запорожья, ты пристаешь в наше товариство – мы равны»* [19, с. 297]. Народне уявлення про рівність козаків Є. Гребінка виражає у мовній партії Прихвостня: *«В сечи все общее: что твое, то мое, такое уже братство, все общее, кроме коня и оружия»* [19, с. 297].

Також письменник зображує традицію прийому їжі на Січі, детально описуючи сам процес: *«Между тем куренные кухари (повара) уставили столы деревянными корытами с горячею кашей и такими же чанами с вином и медом, на которых висели деревянные ковши с крючкообразными ручками – эти ковши назывались в Сечи «михайликами», – разносили хлеб и рыбу, норовя, чтоб она была обращена головою к атаману; принесли на чистой, длинной доске исполинского осетра, поставили его на стябло (возвышение) перед атаманом и, сложив на груди руки, низко поклонились, говоря: «Батьку, вечеря на столе!»»* [19, с. 307]

Водночас інформативним, на нашу думку, є опис звичаю вибирати новому козаку прізвище: *«– Грицко? – спросил удивленный попович. – Такой белокурый?»*

– Да, это наш теперешний кошевой, Грицко Зборовский. Разве ты его знаешь?»

– Нет: я знал в Киеве Грицка Стрижку; он также убежал года четыре назад из карцера, а Зборовского не знаю.

– Эх, ты, молодая голова! Он по-нашему Зборовский; у нас долг велит давать всякому казаку фамилию, а у вас он был стрижка или нестрижка, нам нет дела! Привели молодца из бору, вот он и стал Зборовским» [19, с. 295].

Окрім того, що козаки у творі зображені як звитяжні воїни, вони ще майстерно виготовляли свої човни, які називали чайками: *«Во времена Запорожья Великий Луг (то есть болотистые острова и низменные места днепровского берега) был покрыт дремучим лесом, из этого леса казаки строили большие одномачтовые гребные лодки, вмещавшие в себе до сотни человек, и, к удивлению мореходцев, безопасно переплывали на них Черное море, являлись нежданно даже в Малой Азии, грабили, разоряли города и безопасно возвращались в Сечь. Эти лодки были узки, длинные, легки на ходу и назывались чайками, вероятно, по своей быстроте и потому что по наружным краям с обеих сторон они были обшиты смоленным тростниковым фашинником, который давал им вид птицы с сложенными крыльями и препятствовал лодке тонуть, хотя бы она и наполнилась водою»* [19, с. 314–315]. Цей опис конструкції козацького човна свідчить про те, що козаки чудово знали ще й основи кораблебудування.

Задля змалювання професіоналізму козаків, як воїнів, які мають високий рівень знань із військової справи, подано детальний опис системи оповіщення про напад татар: *«На границе гетманщины, вдоль по левому берегу Днепра, начиная от устья Орели до Конки-реки (Конские Воды), построены были около самой воды заезжие дворы, называемые радутами; дворы были обнесены крепким частоколом; внутри находилось просторное здание для людей, крытое соломой или тростником, и конюшни: в каждом радуте помещалось пятьдесят человек гетманских казаков с есаулом, которые составляли пограничную стражу и ежегодно сменялись. Радуты всегда строились так, чтоб из одного было видно другой, и были один от другого, судя по местоположению, верстах в двадцати, десяти и даже менее.*

Около каждого радута, не ближе четверти версты, иногда немного и далее, в осторожность от огня, были фигуры, сложенные в виде башен или колоколен из смоляных бочек; для этого поливали землю смолой и ставили перпендикулярно шесть смоляных бочек одну около другой и связывали крепко высмоленными веревками, наблюдая, чтоб внутри образовалась правильная

круглая пустота вроде чана; на этот круг ставили другой такой же точно, только из пяти бочек, сверху третий круг из трех бочек, на этот прибавляли еще две, а на самый верх ставили, как трубу на самовар, одну пустую бочку, не имеющую ни нижнего, ни верхнего дна. В этой бочке была сделана перекидина из железного прута, а через перекидину был перекинут канат, которого оба конца спускались до земли; к одному из концов привязывался большой пук мочалки, вываренной в селитре и напитанной разными горючими веществами. У фигуры находилось бесценно два или три человека часовых» [19, с. 354].

Саме ці «фігури» часто допомагали козакам уникнути небажаних жертв і руйнувань.

7. Тема вірності.

У романі ця тема має два вияви. Перший вияв – це вірність Микити Прихвостня своїм друзям, через яку йому навіть важко прощатися з ними. Автором змальовано детальні зміни фізіологічного стану Микити, які, у свою чергу, дають читачам змогу проаналізувати психологічний стан козака: *«Жалко мне кидать вас, добрые люди, ей-богу, жалко. Как выехали в степь, будто камень проглотил я, тяжело стало, в глазах туман разостлался; еще уезжая от вас, видел на носу черта, а то и черта не видно стало, – а тут подо мною конь споткнулся – худая примета, скоро умереть доведется, подумал я, обманул кошевого и вернулся. Теперь прощайте! Прощайте, братцы! Обнимите меня... Видите, я плачу, некому обнимать меня, ей-богу, некому! Прощайте! Вот так! Спасибо!» [19, с. 402].*

Другий вияв – це вірність Гадюки своєму господарю полковнику Івану. Ця вірність більше нагадує собачу відданість, оскільки Гадюка навіть спав у сінях на полу біля дверей полковника, але за таку відданість не отримувал навіть подяки: *«На войне он всегда был за полковником с огромной палицей на плече и с фляжкой в руках; в мирное время спал как животное, свернувшись в клубок на полу у порога полковничьей спальни и готовил полковнику кушать» [19, с. 283–284].*

Отже, у творі прозаїком подано широке коло тем, кожна з яких репрезентована автором досить різнопланово: за допомогою образної системи й низки різноманітних художніх засобів.

Висновки до другого розділу

Детальний аналіз роману «Чайковський» Є. Гребінки дозволив виділити широке коло тем та проблем, до яких звертається автор. У сукупності тематика й проблематика досліджуваного твору визначають ідейне спрямування роману. Проаналізувавши зміст твору, ми виокремили системи тем і проблем, які можна представити у вигляді таблиці.

Таблиця 2.3.

Ідейне спрямування роману Є. Гребінки «Чайковський»

Тематика	Проблематика
<ul style="list-style-type: none"> – кохання; – життя і побут українців; – передбачення подій; – козацька мужність та чутливість; – життя козака-характерника; – козацьке життя на Запоріжжі; – вірність. 	<ul style="list-style-type: none"> – взаємне і нерозділене кохання; – свобода вибору; – вибір між прощенням і помстою; – жертовність і милосердя; – міжнаціональна ворожнеча; – перемога добра над злом; – руйнування роду; – невдячність; – користолюбство та егоцентризм; – брехливість та обман інших людей; – кара за злочини; – патріотизм; – побратимство та відданість.

Розкриття тієї чи іншої теми або проблеми пов'язане з конкретним образом. Письменник використовує різноманітні художні засоби та прийоми у втіленні тематики та проблематики твору, зокрема гіперболізація, портретна та поведінкова характеристика персонажів, натуралістичні описи, використання символів, фольклорних елементів, епітети, зображення фізичного й психологічного стану персонажів, прийом ідеалізації тощо з метою підсилення драматизму та психологізму оповіді.

РОЗДІЛ 3

ОБРАЗНА СИСТЕМА РОМАНУ «ЧАЙКОВСЬКИЙ»

3.1 Образи персонажів твору

Усі образи-персонажі, які наявні в романі Є. Гребінки «Чайковський», можна представити у вигляді таблиці. Подальший аналіз образної системи твору буде спиратися на характеристики головних персонажів роману.

Таблиця 3.4.

Система образів-персонажів роману Є. Гребінки «Чайковський»

За естетичними характеристиками		
негативні: Герцик, Рохля, татари, Гершко	позитивні: Марина, Олексій, полковник Іван, Гадюка, Тетяна, Микита, Касян, козацтво	нейтральні: служниця, мати Марини, Варка
За функціями		
головні: Марина, Олексій, полковник Іван, Тетяна, Герцик, Микита, Касян	другорядні: Рохля, Гадюка, козацтво, служниця, мати Марини, Гершко, Варка	
За статевою приналежністю		
жіночі: Марина, Тетяна, Рохля, служниця, мати Марин, Варка	чоловічі: Олексій, Герцик, Микита, Касян, полковник Іван, козацтво, Гершко	
За ступенем новизни		
традиційні: полковник Іван, Олексій, Марина, Тетяна, Рохля	стереотипні: Герцик, Микита, козацтво	

Образ Марини

Марина – походить із заможної шляхетської родини, тому що є дочкою лубенського полковника Івана. Сім'я дівчини проживає в Лубнах або в

Пирятині залежно від пори року та військових справ батька. Вона рано втратила матір, тому її вихованням займався батько.

Саме в Пирятині Марина зустрічає своє перше кохання – Олексія. У тексті твору Є. Гребінка подає портретну характеристику дівчини тільки в уяві Олексія: *«И вот она, чудно хорошая, явилась спокойною, опустил длинные ресницы»* [19, с. 278]. Шалене кохання захоплює Марину, адже навіть зовнішній вигляд показує істинність її поривань: *«Марина, вспыхнув до ушей, а между тем, прислонясь к резной колонке крыльца, жадно слушает знакомые звуки; слезы восторга сверкают в глазах ее, и она завидует месяцу, который с высоты может глядеть на певца и ласкать его своими лучами»* [19, с. 279]. Письменник за допомогою прийому домислу подає ідеалістично-романтичні фантазії персонажа: *«Почему я не звездочка, – думала Марина, если падучая звездочка катилась в то время по небу, – я бы слетела к нему с высоты, горя и сверкая любовью; я бы рассыпалась перед ним яркими искрами и осветила путь моему казаку ненаглядному; его очи засветились бы моим огнем – и умереть было бы весело»* [19, с. 279]. Юначка повсякчас молиться Божій Матері, щоб вона захистила їхнє кохання: *«Марина шла в свою светлицу, отворяла окно. Вдалеке чуть слышно отдавались звуки песни; с последними отголосками ее сливалась жаркая молитва бедной девушки об Алексее; песни смолкали – но долго еще Марина стояла на коленях перед образом богоматери, украшенным цветочными венками, и молилась, и плакала, сама не зная о чем»* [19, с. 279]. Ця авторська характеристика допомагає читачу зрозуміти, що Марина є глибоко віруючою людиною.

Прозаїк за допомогою прийому самохарактеристики називає читачам деякі риси дівочого характеру: *«Я и не гордая, и не пышная, и люблю тебя, мой милый Алексей!»* [19, с. 289] Як і будь-яка українська дівчина, Марина боїться за свою честь і гідність, адже часті зустрічі з Олексієм можуть заплямувати її: *«Наша девичья честь, что ваша светлая сабля: дохни – потускнеет, а я играю честью... В глазах потемнеет, как подумаю, что я делаю? Увидь меня кто-нибудь, пропала я!.. «Вот, – скажут, – полковничья дочь», и то, и другое, и*

прочее сплетут, что не только выговорить, и подумать страшно» [19, с. 289]. Автор показує стійкий характер і мужність своєї героїні, використовуючи прийом самохарактеристики: «Пропадут так пропадуть, знаю, за кого пропадуть... Пропадуть не за нелюба; умело сердце полюбить, сумеет и вытерпеть; умела слушать твои речи, сумею выслушать и брань, и проклятия; станут бить меня, вспомню твои объятия, и мне будет весело» [19, с. 290].

Попри те, що доля розлучає її з Олексієм, Марина вирішує все-таки знайти свого коханого. Є. Гребінка використовує прийом інформування для того, щоб подати детальний план втечі зі свого дому, який розповідає сама дівчина: *«Я пуще заплакала и пошла в сад; смотрю – солнце так светит тепло, а мои цветы цветут и наклоняются друг к дружке; на них ползают, вокруг летают мушки, жучки, пчелы, все вместе, все роєм, а я одна на свете, подумала я, как тот подсолнечник, что стоит одиноко над дорожкой, но и ему есть дело, есть радость: он любит солнце, и куда пойдет оно, .светлое, подсолнечник поворачивает за ним свою лучистую цветную головку. И стало мне совестно... Бездушный цветок поворачивается к солнцу: будь у него сила, он оторвался бы от корня и полетел бы к нему – а я? Мое солнце, моя радость далеко; знаю, где он, и сижу, будто связанная!.. Досижу, что просвтают меня за нелюба... страшно!.. К вечеру моя цыганочка продала все мои дорогие серьги и дукатовые ожерелья, и в ту же ночь я убежала из отцовского дома, пристала дорогою к запорожцу Касьяну, отдохнула у него день на зимовке, а после он, спасибо, провел меня до самой Сечи» [19, с. 323–324]. У цьому монологі персонажа автор, порівнюючи Марину з соняшником і використовуючи персоніфікацію як художній засіб, зазначає, що будь-яка жива істота не може жити на самоті без коханого/ої, друзів, сім'ї.*

Письменник через інохарактеристику в репліках Микити Прихвостня подає інформацію про поведінку Марини, коли та була козаком: *«Прихожу в курень и сел ужинать; подле меня новичок, просто дрянь, ребенок, сидит и ничего не ест, я ему михайлика – не пьет, говорит: «Нездоровится, дядюшка»» [19, с. 321].*

Дівчина сама розповідає Олексію про свою стратегію його пошуку на Запорізькій Січі: *«Видишь, я назвалась Алексеем, пирятинским поповичем, нарочно, чтоб сыскать тебя скорее. Я знала, что ты должен быть на Сечи; я и не знала даже верно этого, но мое сердце вещевало, что ты здесь. А как сыскать тебя? Стану расспрашивать – может, догадаются, да и спрашивать как? А может, ты еще и не в Сечи?.. Я и подумала: назовусь сама Алексеем; коли кто тебя не знает, тот ничего не скажет, а другой, может, скажет: знаю и я одного Алексея-поповича пирятинского, видел его вот там и там, или что подобное. Это мне и на руку»* [19, с. 325]. Ця самохарактеристика через дії та вчинки свідчить про мудрий розум і кмітливість дівчини.

Марина планує своє життя з Олексієм навіть після смерті, коли вони стануть рослинами: *«Мы станем жить вместе вечно, вечно! Не правда ли? Наши души будут летать на светлом облачке, сядут на море и поплывут с волны на волну далеко-далеко, и никто им не скажет: куда вы? Зачем вы? Мы будем вольнее птиц небесных, весело слетим на могилу, где будут покоиться наши кости; я разрастусь над твоею могилою кустом калины, пушу корни глубоко и обовью ими тебя, словно руками, раскину ветви широко, чтоб твой прах не топтали люди, не пекло солнце; темною ночью вспомню нашу здешнюю жизнь, наше горе – и тихо заплачу; но чуть взойдет солнце, отру слезы, пусть никто не видиі их, весело зашевелю, засмеюсь дробными листочками и душистыми цветочками; молодой казак сорвет ветку моих цветов, подарит их своей коханке, коханка вплетет мой цветок себе между косы – и पुще полюбит казака; я сумею навеять, нашептать ей чары любви – я любила на свете... любила тебя, мой черно бровый казак, тебя, моя радость»* [19, с. 330]. Є. Гребінка, використовуючи прийом фантазування, персоніфікацію, гіперболу, порівняння в цьому епізоді, звертає увагу читача на багату уяву та глибинний внутрішній світ дівчини.

У тексті є єдиний епізод, коли автор подає детальний опис одягу, який Касян подарував Марині: *«Наутро Марина чудно была хороша в новом наряде: плахта и запаска ярких цветов, перехваченные по талье красным шелковым*

поясом, прелестно обозначали ее стройный стан; под тонкою белою, вышитою шелком рубашкою вольно дрожала, волновалась крутая грудь; на голове был надет черный бархатный кораблик (род шапочки). На плечи накинула Марина легкий кунтуш из зеленого атласа, обшитый золотым позументом, посмотрелась в металлическое зеркальце, прибитое снутри на крышке сундука, и покраснела от удовольствия» [19, с. 350]. Красу та витонченість цього українського національного жіночого вбрання письменник підкреслює за допомогою використання прикметників на позначення кольору (красный, белый, черный, зеленый, золотой).

Окрім всіх вищезазначених характеристик Марини як персонажа цього твору тільки наприкінці роману Є. Гребінка зазначає, що дівчина має також хист до рукоділля: *«Марина, сидя у окна, вышивала цветным шелком хустку (носовой платок) для мужа» [19, с. 386].*

Отже, образ Марини зображено у творі в ролі доньки, козака, коханої, дружини кошевого.

Образ Олексія

Олексій – походить із незаможної родини священника. Батько хлопця помер рано, однак покійного поважала вся громада міста, тому зібралася на його похованні: *«В одну весну полковник приехал в Пирятин на печальную церемонию, на похороны замковского протоиерея, отца Иакова. Все казаки любили почтенного покойного старика: не раз он являлся среди них с крестом в руках на стены замка и под стрелами крымцев и пулями поляков словами веры ободрял воинов, перевязывал раненых, исцелял умирающих... Все плакали по отце Иакове и просили полковника назначить в Пирятин священником, на место покойного, сына его Алексея» [19, с. 277]. Автор зазначає, що у свої роки хлопець був високоосвіченою людиною: *«Сын отца Иакова учился в Киеве. Послали за ним гонца – и вот приехал в Пирятин Алексей-попович, красавец юноша лет двадцати» [19, с. 277].**

Саме по поверненні додому Олексій закохується в Марину. Хлопець повсякчас запрошує її на побачення за допомогою пісні:

*«Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
За гай по корови,
Нехай же я подивлюся
На ті чорні брови!»* [19, с. 289]

Або

«Ой ти, дівчино, гордая та пишна!

Чом ти до мене звечора не вийшла?» [19, с. 289]

Ці уривки пісень свідчать про те, що хлопець знається на українському фольклорі. Також юнак має чарівний голос, який дуже подобається Марині: *«голос певця, томный, страстный, звучал, переливался, будил дальнее эхо и исчезал постепенно, замирая в отдалении»* [19, с. 279]. Зазначена авторська характеристика голосу свідчить про наявність вокальних здібностей і музикального слуху в персонажа.

Для того, щоб врятувати своє життя від загибелі і не заплямувати честь коханої, Олексій тікає на Запорізьку Січ шукати щасливої долі. За допомогою інохарактеристики різними персонажами твору читач дізнається, що хлопець *«казак хоть куда с виду, а учен – еще лучше»* [19, с. 295], що юнак *«еще теленок, а будет волком»* [19, с. 299], що *«из него путь будет!»* [19, с. 303], що *«он молодец, не задумывается над михайликом!»* [19, с. 310], що *«какой характерный»* [19, с. 310], що *«бьет врага, как мух, и на гусях играет, и богу молится за наше товариство»* [19, с. 320], що *«дебелая душа»* [19, с. 321]. Також Олексій, даючи собі характеристику, зазначає про своє ставлення до спиртних напоїв: *«Употребляю из политики, как следует человеку, а не то, чтоб великий былохотник»* [19, с. 297].

Є. Гребінка для того, щоб всебічно зобразити образ Олексія, звертає увагу реципієнта на таланти юнака. Хлопець говорить про свої вміння: *«На гусях-то я немного маракую, а на бандуре никогда не пробовал»* [19, с. 301]. Автор подає свою характеристику результату козацького запрошення зіграти Олексію на бандурі: *«Алексей положил бандуру на колени, как гусли, взял два-три аккорда, и вышла какая-то музыкальная чепуха вроде казачка. Казаки пришли в восторг»*

и пустились вприсядку» [19, с. 302]. Цей епізод свідчить про здатність молодого козака до імпровізації.

Розповідаючи Тетяні про своє кохання до Марини, хлопець говорить: *«Видишь, Татьяна: я люблю девушку богатую, знатную, люблю и не могу назвать ее своею; так пусть же пропадет моя голова, коли позволила сердцу полюбить неровню. Поеду в Сечь, авось в схватке сложу голову под ножом татарина. <...> Лучше всех на свете! Я ее люблю больше всего, больше своей жизни. Если мне доведется умереть за нее, я поблагодарю бога; мне будет весело и умирать»* [19, с. 304]. Ця самохарактеристика дає зрозуміти читачеві, що юнак здатен віддати своє життя заради їхнього з Мариною кохання, а також епізод характеризує хлопця як віддану та мужню людину.

Письменник за допомогою прийому психоаналізу, а також характеристики через дії та вчинки зображує Олексія як особистість, яка здатна відповісти і понести покарання за свої вчинки:

«– Погодите, – сказал войсковой писарь Алексей-попович, – завяжите мне, братцы, глаза черною китайкою, привесьте к шее камень и бросайте в море. Я грешник: пусть я один погибну за все славное казацкое воинство.

– Как? – заговорили кошевой и казаки. – Ты святое письмо читаешь, народ научаешь на добро; неужели ты грешнее нас?

– Я лучше себя знаю, братцы-товарищи; тяжки мои грехи: я ушел из дому, как вор, не простился с отцовскою могилою, бросил беспомощную старуху матушку... Слышите? Это не ветер воет: это она плачет о недостойном сыне!.. Не море клоочет – гремят ее проклятия на мою грешную голову. Не буря подымает тяжелые волны – это вздохи матери колеблют море!.. И мало ли еще грехов на мне! Берите, братцы, камень и бросайте меня с ним» [19, с. 317]. Саме завдяки такому вчинку військовий писар рятує від негоди усі козацькі чайки. Буря виступає у творі як символ подолання труднощів. Автор за допомогою прийому оспівування подає пісню, яку створили козаки на честь такого героїчного вчинку хлопця і *«которая и до сих пор живет в устах украинских кобзарей и бандуристов:*

На Чорному морі, на білому камні,

Ясенький сокіл жалібно квилить, проквіляє...» [19, с. 318]

Як і будь-яка людина, яка опинилася на порозі смерті, Олексій згадує про своє життя, про матір: *«Не о себе грущу я: я вспомнил Пирятин, мою старуху матушку; может быть, в это самое время она узнала от Герцика о моем почете, помолодела, думая скоро увидеть меня... И, может быть, она глядит там далеко, в Пирятине, на это самое солнце и просит бога, чтоб спряталось оно скорее за гору, выводило скорее другой день, и чтоб и тот проходил скорее и пришло радостное время нашего свидания. И теперь, когда я, глядя на солнце, прощаюсь с ним, может быть, она в замковской церкви, перед образом богоматери, стоит на коленях, радостно плачет и благодарит ее... Чует ли твое сердце, добрая матушка, что ты не увидишь более сына, что он, убегая, как вор, из Пирятина, не простясь с тобою, навеки покинул тебя, оставил беспомощную на старости и завтра умрет позорно? Вот что думал я, моя милая. А смерти я не боюсь, за гробом жизнь вечная! Там не плачут, не вздыхают» [19, с. 329–330].* Письменник за допомогою прийому психоаналізу дає читачу зрозуміти думки юнака, знайомить із його страхами і побоюваннями.

Тільки вже після одруження з Мариною Олексій знайшов омріяне щастя. Є. Гребінка за допомогою прийому констатування зазначає, що *«спокойно зажил Чайковский на зимовнике; днем ходил на охоту, вечером слушал рассказы Касьяна о подвигах запорожцев в давно минувшие времена» [19, с. 385].* За допомогою прийому переказу автор розповідає про подальше життя Олексія і про його кар'єрний ріст: *«Разве ты не знаешь, что сын нашего покойного протопопа жил на Сечи, женился на дочери лубенского полковника и стал богат? Тут целая история. На той неделе казнили жида Гершика: он им много делал зла, я расскажу тебе после. А как нашего сотника выбрали в Лубны полковником на место покойного Ивана, вот мы и сделали Чайковского своим сотником. А тут подъехали гости, старые приятели Чайковского из Сечи, и заварили кашу. Веришь, братку, третий день жонки обедать не варят:*

все смотрят на чудеса; хорошо, что хоть у сотника на дворе всего вдоволь, ешь, пей и танцуй, коли вздумаешь Не хочешь ли перекусить? Пойдем» [19, с. 400]. Автор за допомогою прийому інохарактеристики подає і матеріальну характеристику юнака: «Наш сотник богат, и еще недавно купил себе землю в Домантове над Днепром, знаешь – то самое место, где он пристал к запорожцам» [19, с. 400].

Отже, образ Олексія в романі зображено в ролі сина священника, закоханого, військового писаря, героя, сімейного чоловіка, заможного пана.

Образ полковника Івана

Полковник Іван – має заможну шляхетську родину, доньку Марину. Персонаж любить проводити час в різних своїх резиденціях: *«Предание не говорит фамилии полковника, а называет просто Иваном: и мы будем называть его Иваном. Несмотря на то, что Пирятин был сотенный город, полковник Иван очень любил его и часто, оставляя свои Лубны, проводил лето в пирятинском загородном доме с молоденькой дочерью Мариной» [19, с. 277]. Дім у Пирятині розташований на лоні природи: «На противоположном берегу Удая, в дубовой роще, стоял белый каменный дом, состроенный на польский манер; дом принадлежал лубенскому полковнику Ивану» [19, с. 276]. Саме завдяки прийомам опису та констатації Є. Гребінка дає матеріально-побутову характеристику даного персонажа.*

Але козак відзначається і глибокими родинними почуттями. Полковник Іван, наприклад, дуже любить жінку й дочку, однак вважає, що *«неприличным доброму казаку показывать какое-нибудь чувство, особенно к женщине» [19, с. 281].*

Як справжній український полковник Іван знає також фольклор:

*«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!» [19, с. 281].*

Письменник подає в романі різні ситуації з життя полковника, наприклад: *«В крымском походе полковник Иван заболел лихорадкой. Ему не советовали есть рыбы, оттого что лихорадка не любит рыбы. «Вот хорошо! – говорил полковник. – Стану я уважать бабьи капризы! Лихорадка – баба, а я, благодаря богу, казак». И три года жестокая лихорадка колотила полковника, и три года постоянно он ел рыбу и раки, говоря: «Посмотрим, чья возьмет». И точно: к удивлению всего полка, на четвертый год лихорадка оставила упрямого больного»* [19, с. 281]. Гадюка говорить про Івана: *«Не такой был покойник; у него коли было хочешь, чтоб спал, так говори «Не спи», – он нарочно и ляжет, чтоб показать характерство. Такой была упрямая душа!»* [19, с. 399] Автор, використовуючи прийом авторської характеристики в першому епізоді, а також прийому інохарактеристики в другому, веде мову про силу духу та впертість цього персонажа.

Зміни в характері чоловіка з'явилися після смерті коханої дружини: *«Со смерти жены полковник сделался еще угрюмее: тайная задумчивость примешалась в его характер; он запивал внутреннее беспокойство вином и почти каждый день к вечеру бывал в таком состоянии, что будто сейчас вернулся с похорон покойницы жены. <...> Полковник посылал за кобзарем, и пил, и слушал его песни, и бросал ему мелкие деньги, если песня приходилась по нраву, или щелкал пальцем по лбу, приговаривая: «Врешь, божий человек, не так! Ты пьян и не выспался!..»»* [19, с. 282] Прозаїк за допомогою прийому опису зображує кардинальні зміни в поведінці, акцентуючи увагу на тому, що чоловік після пережитого горя почав зловживати спиртними напоями.

Улюбленою стравою Івана був здоровий борщ із рибою [19, с. 285]. Детально про нього мова вже йшла у підрозділі 2.2 другого розділу.

Окрім впертості персонаж ще характеризується надмірною жорстокістю: *«Я вижу, что сотник кругом дурень, взял его за воротник, вывел на крепостной вал и спрашиваю: «А где солнце всходит?» – «Там», – отвечал сотник. «А заходит?» – «Вон там», – сказал он. «Так знай же, пане сотник, что и всходит и заходит солнце на земле полковника, на моей земле то есть,*

понимаешь? А ты, поганое насекомое, посягаешь на мою славу, хочешь оттягать у меня землю? Хлопцы, нагаек!..» Пришли хлопцы с нагайками; сотник видит, что не шутки, – повалился в ноги: «Я, говорит, и свою землю отдам, помилуйте...» Мне стало жалко дурня; я плюнул на него и пошел домой, да всилу запил злость» [19, с. 286]. Є. Гребінка дає досить-таки вичерпну характеристику полковника через дії та вчинки, використовуючи при цьому в мовленні персонажа слово «дурень», а також звертання до сотника як до комахи «поганое насекомое».

За допомогою самохарактеристики автор підкреслює міцність та значущість слів полковника: *«...что я раз сказал и не отступлюсь от слова, пускай на меня грянет гром, и сто тысяч бочонков чертей расципляют мою душу, как баба с курицы перья, если отступлюсь... Я сказал – и будет так! Мое слово крепко»* [19, с. 363–364].

Як і батько Олексія полковника Івана поважало все місто, а тому на його поховання зібралися всі товариші та знайомі, щоб віддати останню шану: *«В полночь протяжный звон соборного колокола известил лубенцев о смерти их полковника; другие колокольни отвечали этому звону, и скоро весь город загремел колоколами; народ проснулся и толпами всю ночь до самого света приходил смотреть на усопшего полковника, который лежал среди комнаты на длинном дубовом столе, одетый в богатую парчевую одежду; кругом стола в тяжелых подсвечниках горели свечи; в головах икона и над нею сложенные крестообразно пернач и булава. Входя в комнату, казаки крестились, молясь о душе усопшего, а выходя на двор, громко проклинали крымцев, собирая охотников сделать вылазку на рассвете и дорого отплатить неверным за своего полковника; но вылазка не состоялась, к великой печали охотников. <...> За ужсином сперва пили печальные кубки за упокой души покойного и пели вечную память»* [19, с. 380, 382]. Більшої трагічності цьому епізоду додає саме дзвін дзвонів, який нагнітає і так напружену атмосферу в Пирятині.

Отже, полковника Івана в романі зображено як чоловіка, батька, пана, військового полковника, а також покійника.

Образ Герцика

Герцик – походить зі збіднілої єврейської родини, яка складається з матері та сестри, яких нажаль хлопець вже не пам'ятає. Повсякчас автор у творі називає хлопця жидом, німцем, вражим сином, «дрянью». В юності парубок мав досить непривабливу зовнішність: *«Привели мальчика лет шестнадцати, с быстрыми серыми глазами и плотно выстриженной головой»* [19, с. 282].

Є. Гребінка за допомогою прийому інформування називає певні обов'язки Герцика, якого полковник Іван забрав жити до себе: *«С тех пор Герцик остался при особе полковника, увеселял его разными штуками, делал транспаранты, шутихи и огненные колеса, а главное – строил удивительные часы»* [19, с. 283].

Більшість персонажів твору дають хлопцеві переважно негативну інохарактеристику: *«это искусный человек»* [19, с. 320], *«у него глаза, как у кошки»* [19, с. 325].

Обманюючи полковника, який перебуває між життям і смертю, хлопець отримує весь спадок помираючого одноосібно: *«...все мое имение движимое и недвижимое отдаю в вечность и бесповоротность приемышу моему Герцику за его полезные моей особе службы, с тем чтобы он кормил до смерти Гадюку и наливал для него ежегодно бочку наливки из слив, купленных по вольным ценам в местечке Чернухах»* [19, с. 381]. Такий вчинок юнака свідчить про його двуликість, а також моральну деградацію особистості. Детальніше про ницість та пихатість Герцика мова йде у другому розділі.

Мова цього персонажа характеризується насиченістю прислів'їв: *«Сила солону ломит»* [19, с. 371], *«Чему быть, тому не миновать»* [19, с. 386]; народних пісень:

«Ой, не сама пряла,

Кума помагала;

Дала куме миску пишена

И два куска сала» [19, с. 373].

Правду про свої вчинки юнак розказує Марині: *«...я причина всех ваших бед, я привел полковника на остров, потому что я любил тебя; мне было*

завидно, что ты любишь другого.. Много бессонных ночей провел я, думая о тебе, проклиная свое рождение. Ты знаешь, кто я был, а ты была дочь моего полковника; я был раб твоего отца и твой; мне было любо унижаться перед тобою, и ни одного взгляда, ни одного привета от тебя не было мне.. Я проклинал твой образ, когда он являлся мне во сне, и любил тебя еще более. Мог ли я терпеть любовь твою к Алексею?.. А у меня глаз очень зорек: я все видел и поклялся извести Алексея, сделаться богатым и во что бы то ни стало быть твоим мужем. Мне стало жить веселее, у меня была цель, для чего жил я» [19, с. 395]. Ця самохарактеристика свідчить про те, що людина зрозуміла всі наслідки своїх вчинків.

Герцик розповідає всю правду про себе тільки перед своєю смертю. За допомогою прийому замовчування позитивного письменник у передсмертній сповіді персонажа називає всі негативні риси та вчинки юнака: обманювання полковника Івана, зведення клевету на Марину й Олексія, зрада свого господаря, незаконне отримання спадку полковника, а також спроба вбивства Олексія.

Отже, Герцика в романі зображено як сина, слугу, як ницу, корисливу людину, метою життя якої є влаштування свого життя за рахунок обману, злочину, клевету.

Образ Тетяни

Тетяна – походить зі збіднілої єврейської родини, яку на жаль вона вже не пам'ятає. Козаки, зруйнувавши та пограбувавши єврейське поселення, забрали з собою єврейських дітей для того, щоб продати їх: *«У полковника между охочими казаками было человек пять запорожцев: дорогою пристали до компании, а запорожцам за детей хорошо платят оседлые, что живут на зимовниках; вот запорожец и взял дитя и продал его за деньги, и слово лыцарское сдержал, не убил дитяти; ему же лучше»* [19, с. 362]. Цю історію дитинства персонажа автор вводить до тексту за допомогою прийому спогаду, який розповідає Гадюка полковникові Івану. Єдиним майном дівчини був *«медный дукат, что висел у ней на шее вместе с крестиком»* [19, с. 343].

У творі дівчину характеризують інші як «проворная...веселая девушка» [19, с. 299]. Через самохарактеристику дій і вчинків її Є. Гребінка підкреслює кмітливість та мудрість Тетяни: *«Не бойся, ничего не бойся; мне жалко стало тебя, они б тебя убили ни за что, вот я и выпустила в степь казацких коней; кони побегают да и прибегут сюда, а нашим гулякам страху задала: они забыли о тебе с перепугу. Сиди здесь; как уснут наши, мы убежим; твоего коня и еще другого я нарочно оставила: я украду у Варвары мешок дукатов, и мы славно заживем»* [19, с. 303–304]. Цей епізод свідчить про те, що дівчина має швидкий розум.

Письменник у творі повсякчас характеризує душевний стан Тетяни. Так, в епізоді вмовляння Микитою Тетяни, аби та допомогла врятувати Олексія від страти, чітко можна прослідкувати зміни психологічного стану дівчини через опис фізичних змін обличчя та поведінки: спочатку *«она побледнела, бледная как полотно: верно, душою почувала близкий конец»*, а потім *«как кинется она мне на шею, как стала целовать меня»* [19, с. 342]. Такий же опис дій персонажа автор подає в епізоді, коли дівчина вже йде з Запорізької Січі: *«Сначала бедная Татьяна шла пошатываясь, спотыкалась немного, отдувалась на стороны, ворочая головою, будто человек, только что вынырнувший из воды, а потом ничего, обошлась, попривыкла; кого и сама толкает, кого ругает, кому язык покажет, так что всех развеселила»* [19, с. 343]. Реакція дівчини на звістку Микити про рятунок та одруження Олексія: *«И где взялась сила у покойницы! Прежде ни жива ни мертва сидела, а то бойко вскочила на ноги, схватила за повод коня и кричит: «Рассказывай!» Я рассказывал ей все как было; оставил, говорю, их в церкви... Гляжу: выпустила Татьяна из рук повод, побледнела, опустила руки, вытянулась и смотрит на меня страшно, будто съест хочет, а сама смеется»* [19, с. 343–344]. Такими градаційними описами зміни поведінки дівчини автор підкреслює драматизм ситуації, в якій вона опинилася.

У такому же драматично-романтичному стилі прозаїк зображує сцену самогубства Тетяни: *«Тут она залилась слезами. <...> Немного поплавав,*

Татьяна заговорила со мною, да я ничего уже не понял, то кланялась тебе, то целовала крестик и медный дукат на шее, но, глядя на дукат, вспоминала свою матушку, просила у нее благословения, потом за пела свадебную песню. Затянула высоко-высоко, я уж было и заслушался, вдруг остановилась, будто кто ей рот зажал рукою, и повалилась на землю, я к ней – не дышит, глаза открыты и не двигаются... <...> вздохнула Татьяна, повела глазами, посмотрела на меня и шепчет: «Про щай, Никита, кланяйся Алексею.. Да сними с моеи шеи и отдай ему этот медный дукат, в нем, говорят, много силы, он...» – да и не договорила... Богу душу отдала» [19, с. 347–345].

Тільки перед смертю дівчина співає українські народні пісні про кохання чи весілля:

*«Ты думаешь, дурню,
Что я тебя люблю,
А я тебя, дурню,
Словами голублю!» [19, с. 344].*

*Або
«Жук гуде,
Свадьба буде...» [19, с. 344].*

Отже, Тетяну в романі зображено як подругу, шинкарку, кохану, а також віддану й мужню людину.

Образ Микити Прихвостня

Микита Прихвостень – відважний козак-запорожець. За допомогою прийому самохарактеристики Є. Гребінка підкреслює вільність і звитяжність персонажа: *«А другое: не зови меня больше ни батьком, ни дядьком, на гетманщине дело иное там я вам всем дядько, и вашему полковнику, да и на гетмана не очень смотреть стану: там я запорожец. Вот что! На охоте я был ваш ватажок, начальник, вы меня и звали батьком. <...> Называй меня, братику, просто Никита Прихвостень. <...> Я простой человек, так себе, прихвостень, а на войне Прихвостень впереди всех, а Прихвостню кланяются*

куренные, и сам кошевой говорит «Прихвостень – настоящий казак». Это да» [19, с. 297].

Запорожець критично ставиться до своєї звички пити спиртні напої. Він дає опис-характеристику свого стану, коли видається можливість випити: *«После чарки у меня так вот и загорится в глазах, хочется музыки, песней, грому, распахнется казацкая душа, гуляй!.. А тут, верно, за грехи мои, явится чертенок и сядет на носу... ей-богу, вот так-таки и сядет верхом, как на кобылу, и вижу, да не могу снять, так и ездит, так и вертится и шепчет: «Давай, Никита, денег на водку». Чуть замешкаешь или второпях не отыщешь скоро кармана, так ущипнет, проклятый, за кончик носа, что слезы градом побегут, а сам оборотится ко мне и язык показывает. Вот какая оказия! Порой не вытерпишь, дашь ему щелчка, кажись пропал, только на носу затуманится; прошел туман – опять сидит проклятая тварь и щиплет за нос!»* [19, с. 298] Опис галюцинації при алкогольному сп'янінні свідчить про нездатність персонажа контролювати свої вчинки, слова, дії в такому стані. Тому Микита просить Олексія приберегти гроші для Січі: *«Спрячь, пожалуйста, вот эти пять дукатов и не отдавай мне, как бы я ни просил, как бы ни приказывал, что бы ни делал – не отдавай до Сечи, а с остальными я управляюсь»* [19, с. 297].

У своєму мовленні Прихвостень, чи не найбільше з усіх персонаж твору, використовує прислів'я та приказки: *«Увидел ворону – значит жилье близко»* [19, с. 298], *«Хлеб да соль. Едим, да свой, а ты у порога стой»* [19, с. 294], *«Казак не без доли»* [19, с. 298], *«Есть в кувшине молоко, да голова не влазит!»* [19, с. 301], *«Вы едите с блюда да худо, а мы из корыта досыта»* [19, с. 308], *«Сейчас видно птицу по полету»* [19, с. 331], *«Сама заварила кашу да хочешь и расхлебать»* [19, с. 332], *«Не до поросят свинье, когда ее смалят (палят)»* [19, с. 332]. Також повсякчас персонаж співає українські народні пісні:

– про кохання: *«Сонце низенько, вечер близенько, / Прийди до мене, моє серденько!»* [19, с. 300];

– жартівливі пісні: *«Давай, Варко, / Еще чарку, / И поповичу под варку. / Выпьем – небу станет жарко!»* [19, с. 300];

– застережливі пісні: *«Только бог святой знает, Что кошевой думает, гадает!»* [19, с. 306];

– поховальні жалібні пісні: *«Ветер веет, трава шумит, / В степи лежит казак убит, / Не для него ветер веет, / Не для него солнце греет...»* [19, с. 345].

За допомогою самохарактеристики Є. Гребінка звертає увагу читача на відданість Микити своїм друзям: *«Никита вот и теперь пообещал караульным сорок михайликов вина да меду сколько в горло влезет, чтоб пустили увидеть вас, пару глупых Алексеев. <...> На Никиту сердятся, а Никита целый день поил стариков, говорил с попом да с письменными людьми, каким бы побытом и средством спасти пана писаря»* [19, с. 330–331]. Козак ладен на все, аби врятувати товаришів від смертної кари.

Письменник за допомогою авторської характеристики описує поведінку козака перед стратою його друзів: *«Глядя на Никиту, можно было подумать, что он для бодрости в таком печальном случае спозаранку был пьян. Он стоял как-то странно, переминаясь с ноги на ногу, точно школьник, поставленный человеколюбивым педагогом на горюх на колени; его глаза страшно сверкали и хлопали, он по временам, наклоняясь к своему товарищу, закутанному в кобеняк (плащ с капюшоном), таинственно шептался, громко кашлял и самодовольно опускал руки в бесконечные карманы своих широких шаровар»* [19, с. 334]. Завдяки цьому описові через дії стає зрозуміло психологічний стан персонажа, його хвилювання.

Отже, Микиту в романі зображено як ватажка козацького загону та товариша.

Образ Касяна

Касян – козак-характерник вісімдесяти років, який живе зі своїми козаками-слугами. За допомогою самохарактеристики прозаїк дає інформацію про родину персонажа: *«Были и у меня дети, была жена.. Нет детей, нет*

сыновей: один утонул под Азовом, другого сожгли ляхи, а третьего конь убил, свой конь... добрый был конь, а убил сына!.. Ни за что ни про что пропал человек!.. Вот пятый год жена умерла... и я один доживаю век с хлопцами...» [19, с. 348].

Автор за допомогою прийому констатування розповідає читачу про життєвий устрій персонажа: *«Он уже не жил в Сечи, а сидел где-то в степи зимовником, по старой привычке занимался охотой на Великом Лугу и привозил по временам в гетманщину шкуры видных (выдра, loutre) на так называемые кабардинские шапки, которые были в великой моде на Запорожье и, из подражания, очень уважались на гетманщине. Распродав свой товар и купя кое-что в Лубнах для домашнего обихода, Касьян возвращался домой» [19, с. 312]. Чоловік має свій дім: «Словно крутая батарея стоял зимовник, обведенный высокою каменною стеною, часто утыканною сверху терновником; только собаки, почуя чужих, заливались за оградой» [19, с. 346].*

У своєму мовленні Прихвостень, використовує пісні: *«Славно жить на кошу: /Я земли не пашу, / А парчу все ношу...» [19, с. 312], думи «Из города из Азова не велики туманы подымались: / Три казака родных брата из тяжелья неволи убирались...» [19, с. 369], прислів'я: «В чужой монастырь со своим уставом не ходят» [19, с. 350], «Не все правда, что говорится, не все золото, что блестит» [19, с. 348], прокльони: *«Наказал меня бог проклятыми оглоблями, – ворчал Касьян, – давят коня в бока, да еще и развязываются. Ну, бурый, ну, старик! Наказала и тебя лихая година! Были мы с тобой, бурый, молоды... Ой-ой! Скверная трясушка словно кулаком в бокхватила. Ну, бурый! Днепр недалеко, напою... Так ли, бывало, ездешь в старину! Опять развязалось! Тьфу ты, наказание, сущая бабья езда; молоко бы только возить» [19, с. 312].* Таке багате використання різних жанрів свідчить про знання персонажем українського фольклору.*

У творі є два епізоди, які ілюструють мудрість, досвідченість та кмітливість Касяна. Перший із них – це детальний опис подорожі козака до Лубен і його зустрічі з татариним [19, с. 351–353], а другий – це опис способу

персонажа як дізнатися причину свого ув'язнення. Завдяки народній пісні «Ой на горе явор зелененький» козак дізнався інформацію, яка його цікавила [19, с. 370].

Зустріч Олексія та Марини в себе на хуторі свідчить про гостинність та щедрість козака. Він пригощає подорожніх українськими національними стравами: *«Кухарь, изготовь нам вечерю; у меня гости, я помолодел двадцатью годами, ей-богу!.. Вари до молока тетерю да мамалыгу до масла, а хлопцы пускай заварят знаменитую варенуху! Извините, паны; вы, гетманцы, привыкли к вареникам, галушкам, панпушкам, буханцам и всяким лакомствам, а наши степные запорожские кушанья просты»* [19, с. 348].

У творі письменник навіть наводить заповіт цього персонажа. По-перше, козак воліє, аби його саблю покласти з ним у могилу, по-друге, заповідає усе своє майно подружжю Чайковських: *«А умру – ваш зимовник и все ваше: для вас станет; будут дети, сыновья – посылайте служить на Сечь; послужат, узнают политику и характерство – будут людьми»* [19, с. 385].

Отже, Касяна у творі зображено як козака-характерника, досвідченого воїна, гостинного господаря, вірного друга.

3.2 Образи-символи роману

Аналізуючи роман Є. Гребінки, ми з'ясували, що палітра символів цього твору досить різноманітна, ключові з них розглянемо у роботі, а саме: символ люльки, змії, птахів, дуката, годинника, дівочої коси, рідного краю.

У творі **люлька** символізує надії на повернення додому, до товаришів. Микита повертається до подружжя Чайковських після від'їзду свого полку, аби ще раз побачити своїх вірних друзів, бо він знає, що більше вже не зустрінеться з ними: *«Ничего Я обманул кошевого, сказал, что забыл тут свою люльку (трубку), да и вернулся. <...> Жалко мне кидать вас, добрые люди, ей-богу, жалко. Как выехали в степь, будто камень проглотил я, тяжело стало, в глазах туман разостлался; еще уезжая от вас, видел на носу черта, а то и*

черта не видно стало, – а тут подо мною конь споткнувся- худая примета, скоро умереть доведеться, подумал я, обманул кошевого и вернулся. Теперь прощайте! Прощайте, братцы! Обнимите меня... Видите, я плачу, некому обнимать меня, ей-богу, некому! Прощайте! Вот так! Спасибо!» [19, с 402].

Образ **змії** є символом Божої кари за людські гріховні діяння. Герцик на полюванні вирішує вбити Олексія для того, щоб підступно заволодіти Мариною, як заволодів майном її батька, але несподівано його кусає змія: *«Герцик, не сводя глаз с Алексея, быстро присел, опустил до земли руку, захватил горсть песку и – жалобно вскрикнул <...> страшно крича, бледный от страха, Герцик махал по воздуху правою рукою; около руки, как тонкая плетка, вилась темно-серая змея» [19, с. 388].* Пізніше він сам усвідомлює, що був покараний за свої зlodіяння.

Автор повсякчас, зображуючи закохану пару – Олексія і Марину, зіставляє їх з **птахами**, такими як: сокіл, ластівка, жайворонки тощо.

Марина постійно називає коханого **соколом**, адже цей птах символізує молодого, сильного, розумного, хороброго козака, яким був Олексій. Юнак під час шторму виявляє свою кмітливість і рятує козацькі *«чайки»* від загибелі в Чорному морі. Саме на честь цього мужнього вчинку козацька спільнота складає думу про Олексія-поповича *«На Чорному морі, на білому камні, / Ясненький сокіл жалібно квилить, проквіляє...» [19, с. 318].* Цей образ-символ постає і в інтертекстуальному вкрапленні.

Образ **ластівки** з'являється у творі, коли Марина й Олексій потрапляють у досить складні життєві ситуації. На початку твору ластівка символізує безтурботне майбутнє життя, чистоту взаємин двох закоханих в епізоді, коли автор намагається спроектувати майбутнє пари: *«Как бы мы летали высоко, высоко... сели б отдохнуть на облачко, посмотрели бы оттуда на землю <...> Мы носились бы над Удаем, купались бы в воздухе, обнимались бы крылышками и целый день щебетали б про любовь свою!» [19, с. 290].* Однак, ластівка у цьому творі також символізує свободу вибору пари, вірність та нездоланність кохання, а також нездійснених щасливих мрій, коли, сидячи у в'язниці й

чекаючи страти, закохані знову бачать, що *«резвая ласточка высоко реяла в воздухе, весело щебетала и, спускаясь к земле, порхала около тюрьмы»* [19, с. 328]. Цей образ-символ протиставляється ув'язненій парі.

Своєрідною символікою наділені у творі образи птахів, особливо **жайворонка**. Автор зображує яскравий ранок перед стратою Марини й Олексія: *«Встало утро, тихое, светлое, радостное, на востоке показалось солнце, и навстречу ему поднялись жаворонки с широкой степи, взвились высоко под чистое небо, запели звонкую приветственную песню; в садах отозвалась кукушка, засвистела иволга; белый аист, дремавший над гнездом на кровле хаты, закинул за спину голову и, громко щелкая носом, медленно приподнял ее и опустил до самого гнезда, будто приветствуя этим наступающий день»* [19, с. 333]. У цьому епізоді птахи символізують безмежність і життєдайні сили у природі, вони протиставляються приреченим на смерть закоханим.

Образ **дуката** набуває потрійного символічного значення у творі. По-перше, це символ нового життя, адже, сплативши Касяну два дукати, Марина змогла потрапити на Запорізьку Січ і знайти там Олексія: *«Не бранись, дядюшка, доведи меня до Сечи; дам тебе два дуката, у меня больше нет: я ухожу от беды неминучей, от смерти. Возьми меня, дядюшка, не то брошусь при тебе в Днепр – на твоей душе грех останется»* [19, с. 313]. По-друге, мідний дукат Тетяни, який *«висел у ней на шее вместе с крестиком»* [19, с. 343] і являв собою *«снурок с медною татарскою или турецкою монетою»* [19, с. 345], що символізує родину, адже, поглянувши на нього, дівчина згадала свою матір, Рохлю, яка подарувала її цей оберіг на свято. По-третє, він став оберегом і для Марини од смерті, а також символом всепоглинаючого кохання Тетяни до Олексія.

Образ **годинника** у романі символізує саме життя, зміни долі, оскільки саме завдяки годинникові полковник Іван узяв із собою Герцика, щоб не забирати життя у ще однієї дитини: *«Посмотрим, – сказал полковник, вынимая из кармана часы в виде большого яйца, – вот эта штука третьего дня стала –*

и ни с места; я и встряхивал ее, и дул всередку – ничего не помогает, а штука дорогая, ваша, немецкая. Коли поправишь сейчас – жить тебе на свете, а не поправишь – не сердись... Мальчик, дрожа от страха, присел на землю и с ужасом открыл часы. Но чем более рассматривал их внутренность, тем становился покойнее. Полковник не успел осудить десятка пленных, как немец, улыбаясь, подал ему часы» [19, с. 283]. Життя Герцика могло теж зупинитися, але «ожив» годинник, відновив свій хід, відновився і життєвий шлях хлопчика, приреченого на смерть під час жидівських погромів.

Здавна **коса** символізувала дівочу охайність, чистоту, цнотливість і красу дівчини. Якщо вона втрачала цноту до шлюбу, то їй обрізали косу, і це було великою ганьбою. Однак Марина зважилась на сміливий для свого часу крок: вона самостійно обрізає власні «*длинные, темные косы*», щоб бути схожою на юнака і знайти Олексія. На Січі дівчина збагнула, яке лихо накоїла, але виправити щось вже не могла: «*Косы, мои косы! – подумала я. – Сколько лет я свивала и развивала вас, сколько лет я гордилась вами перед подругами, когда вы, как черные змеи, красиво обвивались, переплетались вокруг головы моей и красный мак порою горел над вами, словно пламя! Сколько раз вы жарко разметывались по изголовью моей девичьей постели, когда чудный сон о нем волновал мою кровь, и сколько раз черною тучею закрывали мое лицо от светлого утра, от божьего солнца, когда я, пробудясь, краснела, вспоминая сон свой!.. Думала я в гроб лечь с вами, темные мои косы, с вами, подруги моей одинокой радости и печали... И вот я подняла на вас руку, подняла руку на самое себя!.. Падайте, слезы, крупным дождем на мои косы; не приростут они, не пристанет скошенная трава к своему корню, не цвести сорванному цветку» [19, с. 324].* Волосся для дівчини є неначе її оберегом від злого ока. Марина приносить свої коси Олексію як символ її вічного кохання: «*Сама сплела обрезанные косы, спрятала на груди своей и принесла тебе в подарок. На, возьми их, они твои!*» [19, с. 324].

Є. Гребінка, як просвітитель і утверджувач української ідеї на теренах Російської імперії у ХІХ столітті, створює образ **рідного краю** за допомогою

таких елементів, як-от: змалювання природніх об'єктів (море, річка, степ), опис адміністративних одиниць (Пирятин, Запорізька Січ), використання українізмів, найменувань традиційних українських страв, історичних подій.

У романі письменник моделює ніби віртуальну природу батьківщини. Автор не тільки милується рідною природою, але також передає емоцію її сприйняття. У любовно-романтичному руслі Є. Гребінка виписує весняну днину, використовуючи метафори: *«Кругом тепло, свежо, столько неги в весеннем воздухе; черемуха тихо помахивает белыми кистями своих душистых цветов; тысячи пчел и других насекомых садятся, перелетают, жужжат между цветами; за садом плещутся и ропщут тихие струи Удая, и речной тростник нашептывает приятную, успокоительную думу. Чудный аккорд великой музыки природы!»* [19, с. 278]

Процес заходу сонця виписано в імпресіоністичному стилі, використовуючи кольороназви як засіб створення ситуації спокою та захищеності: *«Тихо садилось солнце, зажигая западный край неба; в голубой вышине пламенили два-три облака, переливаясь золотом и пурпуром; тени длиннели, вытягивались по земле; каждый пловучий листок на Удае, стебель водяной травки или тростника, каждая волна и брызга горели, сквозились, просвечивали, таяли в золоте»* [19, с. 288].

У творі автор змальовує дві водні стихії, а саме: річку і море. Найголовніша з них – це **річка Удай**. Письменник описує її за допомогою порівняльних зворотів та персоніфікації: *«Даже сам Удай, говорит предание, был прежде шире, глубже и многоводнее, на месте, плавней и болот, на которых теперь уездные канцеляристы изволят стрелять куликов и водяных курочек, тогда шумели и бежали быстрые волны; Удай, говорят, так был тогда широк летом, как теперь весной во время половодья – а во время половодья красив старик Удай! Он воскресает вместе с природой, молодеет и кипит и хлещет волнами о берег, как разгульный казак, – в этом со мною согласится каждый пирятинец»* [19, с. 276]. Ця річка протягом усього твору є

місцем таємних побачень Олексія й Марини, слугує засобом козацької системи оповіщення щодо ворогів тощо.

Іншим водним об'єктом, згаданим у романі, є **Чорне море**. На протиположності Удаю, який уособлює позитивні спокійні моменти життя, Чорне море разом із вітром стає неприборканою та непередбачуваною стихією, яка може забрати життя козацького флоту. Нагнітання моменту передчуття смерті козаками створюється за допомогою використання великої кількості дієслів, порівнянь, епітетів: *«Свежий южный ветер быстро гнал по Черному морю несколько сот казачьих чаек; впереди всех вырезывалась лодка атамана, с небольшим крестиком на мачте. Ветер дул ровный, округляя тяжелые паруса из циновок, кое-где заплатанных бархатом и турецкими шальями. Казаки, подняв весла, отдыхали, курили трубки. Было жарко; полуденное солнце жгло, ветер дышал зноем, будто из раскаленной печи ... Казалось, лодки пошли на веслах еще быстрее; они будто понимали песню, неслись, как птицы, смело прыдали по волнам. А ветер все крепчал; сильнее и сильнее колыхались волны, крупнее и крупнее накатывались валы, шибились, разбивались друг о друга, обдавая мореходцев брызгами и пеною. Черное море, всегда готовое пошуметь, разыгралось не на шутку. Оно кипело, стонало, клокотало; над водою поднялся туман от мелких брызг; на небе не было ни облачка, солнце шло по небу, странное, зловещее, без лучей, будто красный шар. Казачью флотилию разметало в разные стороны; чайки потеряли друг друга из виду»* [19, с. 315–316]. Опозиційний символ вітру як провіснику лиха є символ молитви Олексія Поповича як уособлення добра та щирої божої допомоги у скрутні часи. Море дало можливість змінити долю Олексія.

Степ здавна в українській культурі асоціювався з місцем, яке зазвичай характеризується безмежністю та мальовничістю. У творі степ набуває подвійного значення. По-перше, цей образ є символом життя, оскільки воно в романі завжди бурхливе: *«Порою из-под лошадиных ног, свистя, вылетали степные стрепеты, порою, раздвигая кусты ракиты, проползал перед ними огромный желтобрюхий змей, красиво изгибаясь и сверкая волнистыми*

линиями, и, подняв голову над травой, злобно шипел вслед за ними, порою трусливый заяц, испуганный лошадиным топотом, срывался из-под широких листьев дикого хрена и, будто мячик, укатывался в зеленую даль; да иногда суслик, взобравшись на высокий курган, свистел, присев на корточки. А наши путники все ехали да ехали на юго-восток, кругом были степь да небо...» [19, с. 296]. За допомогою алітерації (р, с, т, в) й асонансу (и) письменник також створює звуковий образ степу, а саме: спів птахів, сичання змії.

По-друге, степ є символом свободи і звитяжності. Є. Гребінка згадує на сторінках твору, що колись степ був місцем боїв за свої права, волю, життя: «А в прежние времена не то было: эти степи, никому не принадлежавшие, служили ареною беспрестанным боевым схваткам; тут наездничали, молодецествовали полудикие народы; в каждом овраге надобно было опасаться засады, в каждом кусте ракиты можно было подозревать скрытого врага, который, как змея ползая между травой, смотрит на вас зоркими очами и в тишине натягивает меткий лук или ведет за вами верное дуло винтовки, выжидая удобной минуты спустить курок» [19, с. 351]. Степ ХІХ століття постає як символ спокою і гармонії: «Теперь вы спокойно едете запорожскими степями по гладким широким дорогам, которые, в сухую погоду, лучше и покойнее всех шоссе в мире; вас беспокоят разве суслики, шныряющие беспрестанно поперек дороги, или великаны овода, которые, наскучив сновать на жару над лошадьми, залетают под тень коляски и, монотонно жужжа, садятся вам на нос» [19, с. 351]. Автор, зіставляючи ці пейзажні картини різного часового періоду, послуговується методом порівняння.

Головними локаціями розгортання подій роману є місто Пирятин і Запорізька Січ. **Пирятин** є малою батьківщиною для Олексія та Марини, полковника Івана. Письменник за допомогою прийому констатування зазначає точні географічні дані цього міста: «Пирятин, при реке Удае, уездный город Полтавской губернии, под 50° 4' 32" широты; в нем 5700 жителей, 5 церквей,

28 ветряных мельниц и 4 ярмарки; на оные приезжают купцы с красным товаром из соседственных городов, а с Дону привозят рыбу» [19, с. 275].

На перший погляд місто є звичайною провінцією: *«В Пирятине всего одна каменная церковь, с деревянными пристройками без всякой симметрии; улицы широкие, пустые, грязные; один каменный дом – почтовая контора, а прочие совестно назвать домами; на станции жиды и пол со скрипом, как сапоги франта двадцатых годов; нет порядочного трактира!.. В тамошнем лафите плавают сандал изумительными кусками, почти бревнами; на бильярде сидит курица» [19, с. 275].* Є. Гребінка зазначає, що таким є лише перше враження від міста у ХІХ столітті. Однак Пирятин двохсотрічної давнини – це величне місто, яке захоплює своєю красою і яке відоме завдяки своїм базарам: *«Пирятин был красивый, сильный, богатый сотенный город в нашем гетманстве? Широко и далеко раскидывался он по скату горы над Удаем, часто сверкали кресты церквей между его темными, зелеными садами, шумны были его базары; на них громко гремели вольные речи, бряцали сабли и пестрели казацкие шапки и жупаны; польские купцы привозили туда тонкие сукна и бархат; нежинский грек выхвалял свои восточные товары: то сверкал на солнце острием кинжала, то поворачивал длинную винтовку, окованную серебром, между тем, в стороне заливалась скрипка, звенели цимбалы, и захожий запорожец выплясывал вприсядку отчаянный танец, подымая вокруг облако пыли; порою, как пламя, вырезывалась из пыли его красная куртка, порою выглядывало дьявольски страшное лицо с поднятыми кверху усами, с черным чубом, веявшим на бритой голове, и опять все исчезало в вихре танца... Народ хлопал; громкий хохот далеко раздавался по базару... Было весело!» [19, с. 275–276]* Автор за допомогою прийому протиставлення зображує величне минуле і сіре невизначне теперішнє.

Екстер'єр **Січі** зображено у традиційному стилі: *«Начало вечереть, когда перед нашими путешественниками открылась крепость, обнесенная высоким земляным валом, с глубоким рвом вокруг и палисадом; вал был уставлен пушками; <...> блестел золотой крест церкви и торчала высокая колокольня;*

из ее окон глядели пушки на все четыре стороны» [19, с. 305]. Однак саме опис інтер'єру куреня допомагає зрозуміти велич і значущість цього місця: «Курень была одна огромная комната вроде большого рубленного сарая, без перегородок, без отделений, могущая вместить в себе более пяти – или шестисот человек» [19, с. 306]. Детально продумано в курені й елементи декору, а також розташування меблів: «Кругом под стенами куреня до самых дверей были поставлены чистые деревянные столы, вокруг их – скамьи; передний угол был уставлен иконами в богатых золотых и серебряных окладах, украшенных дорогими камнями; перед иконами теплились лампы и висело большое серебряное церковное паникадило; несколько десятков восковых свеч ярко горели в нем» [19, с. 306]. Запорізька Січ у творі виступає не тільки уособленням мужнього духу українця, а й символом свободи її жителів: «А вокруг куреня уже гремели песни, звенели бандуры; кто рассказывал страшную легенду, кто про удалой набег, кто отхватывал трепака» [19, с. 308].

Хоч роман і написано російською мовою, проте в ньому наявно багато **українізмів**, біля яких у дужках подано відповідник російською мовою: *шинок (трактир), горелка (водка), новитний (новичок), кухари (повара), стябло (возвышение), доубиш (литаврицк), рада (совет), кукуруза (маис), позываются (судится), панотец (священник), смалят (палят), кобеняк (плащ с капюшоном), ворог (враг), балка (овраг), небога (сердечная), чуприна (чуб), скрыня (сундук), вечеря, кораблик (род шапочки), гаман (кисет), тютюн (табак), катран (дикий хрен), чумбур (повод), мушкет (ружьё), за так гроши (отнял), люлька тютюну (трубка табака), личинки (подушки), гармаши (пушкари), гаковницы (длинные крепостные ружья), пекло (ад), шпиг (лазутчик), заговор (талисман), знахарь (лекарь), хустка (носовой платок), гадюка (змея), каганец (плюшка из толстой светильни и бараньего жира), паланка (род городка оседлых запорожцев), недужий (больной), комиссар (капитан-исправник), люлька (трубка).* Є. Гребінка подає мовою оригіналу не тільки усі уривки з українських народних пісень («Вийди, дівчино, вийди, рибчино, / За гай по корови, / Нехай же я подивлюся / На ті чорні брови!») [19, с. 289], а також поетичні епіграфи до

розділів (*«Попід гаєм, мов ласочка, / Крадеться Оксана. / Забув; побіг; обнялися. / «Серце!» та й зомліли»*) [19, с. 322].

Згадка про **українські народні страви** та ставлення сучасників митця є одним із ключових елементів у створенні образу батьківщини. У романі, окрім традиційних страв українців, борщу та кулішу, вареників, галушок, пампушок, буханців письменник згадує і старовинні національні частування, які, на жаль, вже зникли з нашого меню:

- *««тетеря» была род жидкой каши из ржаной муки, на воде, молоке или на чем кто любил;*
- *«мамалыга» – род пудинга из маисовой муки: ее едят, пока горяча, с свежим коровьим маслом и разрезавают ниткою;*
- *«варенуха» – вареное вино с сухими плодами и пряными кореньями, нечто вроде глинтвейна»* [19, с. 349].

Натрапляємо у творі й на обурення автора стосовно ставлення його земляків до традиційної української їжі. Ці люди *«очень хорошо знают и страсбургский пирог, и лимбургский сыр, и пьемонтские трюфели, и много других тому подобных вещей, правда, очень приятных... <...> знают малейшие привычки древних греков и римлян, знаем, что последние любили жарить ветчину с медом и финиками, или что, пресытись вкусным столом, они, кушали иногда живых рыбок»* [19, с. 349]. Прозаїк закликає не забувати про старовинну народну кухню, оскільки, забуваючи минуле по частинках, людина не зможе передати знання нащадкам про традиції та звичаї свого народу.

Отже, у романі «Чайковський» Є. Гребінка використовує такі символи, які надають твору національно-філософського характеру: «люлька», «змія», «ластівка», «сокіл», «жайворонок», «дукат», «годинник», «дівоча коса». Вони всі мають сакральний зміст, є своєрідними архетипами, які можна зрозуміти, лише занурившись у міфологію, вірування нашого народу та в контекст художнього твору.

Висновки до третього розділу

У романі «Чайковський» Є. Гребінка образна система твору складається з образів-персонажів та образів-символів. Кожен образ замає свою певну роль у сюжету твору. Письменник використовує низку прийомів творення образів-персонажів, як-от: авторська характеристика, інохарактеристика, самохарактеристика, констатування тощо.

Образи-символи створюють певний контекст і підтекст у романі. Автор у творі втілив просвітительський задум з метою змалювання української національної свідомості, сконструювавши модель України, що складається з описів природи (степ, річка Удай, Чорне море), згадки про міста й історичні локації (Пирятин, Запорозька Січ), традиційних давніх страв тощо. Автор репрезентує українські реалії за допомогою різних художніх засобів і прийомів, як-от: персоніфікація, опис, констатування, порівняння, протиставлення, порівняльна характеристика, епітет, алітерація, асонанс тощо. Образ символ рідного краю прочитується на всіх рівнях художнього тексту, а також у зображенні персонажів, які самоідентифікують себе з етнокультурою України, є певними енотипами, які дотримуються народних та козацьких звичаїв, є носіями мелодійної мови, національного характеру.

ВИСНОВКИ

Термін «поетика» на сучасному етапі розвитку науки має кількасот тисяч визначень. Кожне з цих тлумачень ґрунтується чи-то на одному аспекті позначеного поняття, чи-то залежно від того, яка галузь науки займається вивченням поетики зокрема. Мовознавці досліджують поетику з точки зору використання художніх тропів і фігур (А. Мойсієнко, І. Чепіга та ін.). Літературознавці прагнуть вивчати еволюцію та складники поетики (С. Ковпик, М. Кодак, Ю. Ковалів, Н. Тамарченко та ін.). Філософи аналізують значення поетики для людської творчості (Аристотель, Горацій Флакк, Ф. Прокопович, І. Франко та ін.).

У нашому дослідженні поетику ми тлумачемо як чітко організовану структурну систему, яка складається з певних елементів, які використовуються письменником для написання художнього твору, а саме: світоглядна позиція письменника, авторський задум і його текстуальне втілення, ідейно-тематичний і проблемний діапазон, особливості композиції, сюжет і сюжетні лінії, система образів, засоби творення образів, мовне багатство, роль художньої деталі, художня майстерність письменника у вираженні авторської точки зору на світ.

Літературознавчий дискурс роману Є. Гребінки «Чайковський» охоплює значну кількість наукових праць. Однак кожна з них характеризує твір зі певної однієї точки зору. Так, детально досліджено історію видання та написання твору (Є. Нахлік), інтертекстуальність (Ю. Сирота, О. Пономаренко), жанрову приналежність (Є. Нахлік, А. Горнятко-Шумилович, Н. Зінченко, Д. Чик) тощо.

Детальний аналіз ідейного спрямування як складника поетики художнього твору дозволив нам виокремити тематику (кохання, життя і побут українців, передбачення подій, козацька мужність та чутливість, життя козака-характерника, козацьке життя на Запоріжжі, вірність) і проблематику роману (взаємне і нерозділене кохання, свобода вибору, вибір між прощенням і помстою, жертвність і милосердя, міжнаціональна ворожнеча, перемога добра над злом, руйнування роду, невдячність, користолюбство та егоцентризм,

брехливість та обман інших людей, кара за злочини, патріотизм, побратимство та відданість).

Для того, аби створити авторську модель літературного світу періоду XV–XVI століття, Є. Гребінка використовує образи-персонажі. Класифікувати персонажів аналізованого твору можна за кількома критеріями: за естетичними характеристиками, за функціями, за статевою приналежністю, за ступенем новизни. Для увиразнення сконструйованих образів письменник використовує такі прийоми: самохарактеристика, інохарактеристика, авторська характеристика, прийом інформування, прийом констатування, опис, сновидіння, психоаналіз, прийом замовчування негативного тощо.

Усі персонажі твору конотують з певними контекстуальними символами, що використаним автором у творі, які, у свою чергу, мають окреме значення:

- люлька – надія на повернення додому;
- змія – кара за лихі вчинки;
- сокол – молодий хлопець;
- ластівка – безтурботне майбутнє життя, свобода вибору пари, вірність та нездоланність кохання;
- дукат – нове життя, родина, оберіг;
- годинник – життя, зміни долі;
- дівоча коса – охайність, чистота, цнотливість і краса дівчини;
- рідний край – спокій, затишок, мир.

Є. Гребінка у романі «Чайковський», розповідаючи про життєві перипетії мешканців Пирятина, моделює свій конкретний художній світ із певними правилами, традиціями, мовою, персонажами, який має глибинний морально-філософський підтекст, що конденсує в собі звичаї, історію, мову українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаева Т. К вопросу о влиянии гоголевского мифа о Петербурге на творчество Е. Гребёнки. *Література та культура Полісся* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Г. В. Саймойленка. Ніжин, 1991. Вип. 2. С. 45–51.
2. Айзенбарт Л. М. Поетика: проблема тлумачення термін. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2015. Вип. 54. С. 142–145. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_54_55.
3. Античні поетики : збірка / упоряд. М. Борецький, В. Зварич. Київ : Грамота, 2007. 168 с.
4. Аристотель Сочинения : в 4 т. / под общ. ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
5. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений В. Г. Белинского : в 12 томах. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1907. Т. 8. 535 с. URL : <https://dlib.rsl.ru/viewer/01005405885#?page=420>.
6. Бернадська Н. І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.06. Київ, 2005. 49 с. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2005/05bnijul.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
7. Білітюк Л. А. Поетика змісту літературно-художнього твору : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.06. Дніпропетровськ, 1999. 20 с. URL : <http://avtoreferat.net/content/view/10711/31/>.
8. Бондар М. Два невідомі досі поетичні твори Євгена Гребінки. *Слово і Час.* 2012. № 2. С. 36–46. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/144648> (дата звернення 12.09.2018)
9. Брайко О. Екзистенціал бажання й дискурс культури у малій прозі Євгена Гребінки. *Слово і час.* 2004. № 9. С. 31–44.

10. Брайко О. Роман Євгена Гребінки «Доктор» як соціальний наратив: текст та інтертекст. *Слово і час*. 2005. № 3. С. 51–64.
11. Брайко О. Дискурс естетичного світобачення у прозі Євгена Гребінки та проблеми символічної автобіографії. *Слово і час*. 2004. № 10. С. 57–70.
12. Бродюк Ю. М. Поетика в сучасному літературознавчому дискурсі. URL : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/7.4.10.pdf>.
13. Вялікова О. Концептуальний зміст феномену «поетика постмодернізму» в контексті розвитку поезики як науки. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. 2009. Вип. 81 (3). С. 237–240. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81\(3\)__56](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81(3)__56).
14. Гармата Г. Особливості образної системи в історичній прозі 40–60-х років XIX століття (на прикладі творів Г. Квітки-Основ'яненка та Є. Гребінки). *Література. Фольклор. Проблеми поезики* : зб. наук. пр. / ред. кол. Г. Ф. Семенюк, О. С. Снитко, О. П. Івановська та ін. Київ, 2011. Вип. 35. С. 123–128. URL : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/35/19.pdf>.
15. Горнятко-Шумилович А. «Чайковський» Євгена Гребінки як химерний роман. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія : Літературознавство*. 2009. № 27. С. 54–58.
16. Гребёнка Е. Чайковский. *Отечественные записки*. 1843. Т. XXVII. С. 185–227. URL : <https://books.google.ru/books?id=tIMFAAAAQAAJ&pg=PA185&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
17. Гребёнка Е. Чайковский. *Отечественные записки*. 1843. Т. XXVIII. С. 5–79. URL : <https://books.google.ru/books?id=4FMFAAAAQAAJ&pg=PA5#v=onepage&q&f=false>.

18. Гребінка Є. Чайковський : Романи та повісті / пер. з рос. Д. Бобиря. Київ : Дніпро, 1966. 514 с.
19. Гребінка Є. Твори : у 3 т. / за ред. С. Д. Зубкова. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 2. 743 с.
20. Гребінка Євген Павлович. *Провідники духовності в Україні* : довідник у 2 ч. Київ : Вища школа, 2003. Ч. 1. 345 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001834>.
21. Деркач Б. Євген Гребінка. Київ : Дніпро, 1974. 149 с.
22. Задорожна Л. Євген Гребінка. Літературна постать. Київ : Твім інтер, 2000. 160 с.
23. Задорожна Л. Феномен творчості Євгена Гребінки. *Дивослово*. 2012. № 2. С. 48–61.
24. Зінченко Н. І. Фольклорно-історичний роман Євгена Гребінки «Чайковський» крізь призму естетичного ідеалу письменника. *Література та культура Полісся* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Г. В. Саймойленка. 2012. Вип. 68. С. 32–35. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2012_68_5.
25. Зінченко Н. Фольклоризм роману Є. Гребінки «Чайковський». *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. Вип. 7. С. 114–119. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gls_2013_7_16.
26. Зубков С. Євген Павлович Гребінка : життя і творчість. Київ : Видво художньої літератури, 1962. 210 с.
27. Зубков С. Д. Русская проза Г. Ф. Квитки и Е. П. Гребенки в контексте русско-украинских литературных связей. Київ : Издательство художественной литературы, 1979. 248 с.
28. Квятковский А. Поэтический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 375 с.
29. Клочек Г. Так що ж таке поетика? *Поетика* / відп. ред. В. Брюховецький. Київ : Наукова думка, 1992. С. 5–15.
30. Ковалець Л. У Петербурзі він був українцем (Євген Гребінка у пошуках свого хреста і своєї слави). *Дивослово*. 2000. № 6. С. 7–8.

31. Ковпик С. І. Основні складові поезики української драматургії першої половини ХІХ століття : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 425 с.
32. Ковпик С. І. Поетика густативів (на матеріалах творів української прози ХІХ ст.) : монографія. Кривий Ріг, 2014. 179 с.
33. Кодак М. Поетика як система : монографія. Київ : Дніпро, 1988. 158 с.
34. Кодак М. Авторська свідомість і класична поезика : монографія. Київ : Фоліант, 2006. 336 с.
35. Косицин А. Преображение действительности: фантастическое в творчестве Е. П. Гребенки. *Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология*. 2008. № 5–1 (64). С. 10–16. URL : <http://journals.ssau.ru/index.php/hpp/article/view/4326/4226>.
36. Косицин А. А. Е. П. Гребенка как литературный феномен : автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.01.01. Самара, 2010. 22 с. URL : <http://cheloveknauka.com/e-p-grebenka-kak-literaturnyy-fenomen>.
37. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / гл. ред. А. А. Сурков. Москва : Советская энциклопедия, 1968. Т. 5: Мурари – Припев. 976 с. URL : <http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/0.htm>.
38. Кучеренко О. О. Героїчне і трагічне українське минуле в історичних повістях М. Гоголя та Є. Гребінки. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2008. № 14. С. 21–27.
39. Лавров Д. «Люблю я тебе, мила Батьківщино!»: Україна і Київ у житті і творчості Є. Гребінки. *Людина і світ*. 1994. № 11–12. С. 33–37.
40. Литвин Л. М. Бароковий слід у творчості Євгена Гребінки. *Література та культура Полісся* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Г. В. Саймойленка. 2012. Вип. 68. С. 36–41. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2012_68_6.

41. Литературная энциклопедия: словарь литературных терминов в 2-х т. / ред. кол. Н. Бродский, А. Лаврецкий, Э. Лунин и др. Москва–Ленинград : Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. Т. 2. 1198 с. URL : <http://feb-web.ru/feb/slt/abc/>.

42. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 752 с.

43. Література та культура Полісся : зб. наук. пр.. Вип. 68 : Спадщина Євгена Гребінки у соціокультурному контексті (до 200-ліття від дня народження письменника) / за заг. ред. Г. Самойленко. 2012. 120 с. URL : <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/354>.

44. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

45. Мацапура В. И. Украина в русской литературе первой половины XIX века : монография. Харьков–Полтава: ПОИППО, 2001. 396 с.

46. Мойсієнко А. К. Поетика слова і світу. *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 32–39. URL : https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=441.

47. Нахлік Є. Історична проза Є. Гребінки. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 2. С. 10–16.

48. Нахлік Є. Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст. Київ : Наукова думка, 1988. 320 с.

49. Нахлік Є. Видати справжнього «Чайковського». *Київська старовина*. 1999. № 10. С. 156–158. URL : http://md-eksperiment.org/etv_page.php?page_id=2604.

50. Никифоруk Т. Поетика versus поезія як «Способи викликати враження...». *Питання літературознавства*. 2012. Вип. 86. С. 86–92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2012_86_12.

51. Нікітенко В. О., Нікітенко Е. К. Філософські засади українського історичного романтизму XIX століття (на прикладі повісті Є. Гребінки

«Ніжинський полковник Золотаренко»). *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 65. С. 269–275. URL : http://dspace.zsea.edu.ua/jspui/bitstream/12345/644/1/gvzdia_65_269.pdf.

52. Останіна Г. «Діалог» зі сходом Євгена Гребінки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. 2018. Вип. 23. С. 260–264. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22578>.

53. Перевертень Н. Шлях морального переродження: герої Є. Гребінки та Т. Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2011. Вип. 13. С. 105–109. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2011_13_18.

54. Перевертень Н. Проблема виховання особистості у творчості Є. Гребінки і Т. Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2011. Вип. 14. С. 190–196. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2011_14_26.

55. Перевертень Н. С. Роль християнських цінностей в житті особистості (на матеріалі творчості Є. Гребінки). *Русская литература. Исследования*. 2011. Вып. 15. С. 288–294. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rli_2011_15_28.

56. Перевертень Н. С. Герої прози Євгена Гребінки: особистісний вимір : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2013. 20 с.

57. Перевертень Н. Творчий діалог української та французької літератур (на матеріалі творів Є. Гребінки, О. де Бальзака, В. Гюго). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. № 8. С. 75–78. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_8_18.

58. Плечова Н. П. Самообман в прозе Е. П. Гребёнки. *Вестник Псковского государственного университета. Серия : Социально-гуманитарные науки и психолого-педагогические науки*. 2011. № 13. С. 68–72. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/samoobman-v-proze-e-p-grebyonki>.

59. Поліщук В. Павло Филипович про Євгена Гребінку в контексті літературних обставин першої половини XIX століття. *Слово і Час*. 2012. № 2. С. 47–52. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/144649>.

60. Пономаренко О. Тарас Шевченко і Євген Гребінка. Приховані сторінки творчого діалогу (до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка і 202-річчя від дня народження Є. Гребінки). *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 11. С. 10–18.

61. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / под общ. ред. Н. Д. Тамарченко. Москва : Издательство Кулагиной : Intrada, 2008. 358 с.

62. Прокопович Ф. Сочинения / под ред. И. П. Еремина. Москва–Ленинград : Издательство АН СССР, 1961. 512 с.

63. Селиванова Л. В. Є. П. Гребінка і процес розвитку літератури і мистецтва 30 – 40-х рр. XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1964. 32 с.

64. Сирота Ю. О. Російськомовна проза Є. П. Гребінки в контексті російської літератури 1830–1840-х років : автор. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. Сімферополь, 2008. 22 с. URL : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/341601.html>.

65. Ситько О. М. Поетика художнього тексту та традиції вітчизняного мистецтва слова в українській літературі XIX–XXI ст. *Філологічні студії : науковий вісник КДПУ*. 2012. Вип. 8. С. 266–275. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_8_28.

66. Словарь литературоведческих терминов / под ред. Л. И. Тимофеева, С. В. Тураева. Москва : Просвещение, 1974. 509 с.

67. Словник літературознавчих термінів / за ред. В. Лесина, О. Пулинця. Київ : Рад. школа, 1965. 432 с.

68. Степаненко Н. Євген Гребінка – «один із перших орачів нашої літературної ниви» (за матеріалами часопису «Рідний край» (1905–1916 рр.)). *Рідний край*. 2009. № 1. С. 154–158. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2009_1_29 (дата звернення 08.01.2016).

69. Тимофеев Л. И., Венгров М. П. Краткий словарь литературоведческих терминов. Москва : УЧПЕДГИЗ, 1963. 667 с.

70. Тимофеев Л. И., С. В. Тураев Краткий словарь литературоведческих терминов. Москва : Просвещение, 1985. 208 с.
71. Ткачук М. Євген Гребінка в контексті українського романтизму. *Вивчаємо українську мову і літературу*. 2008. № 1 (січ.). С. 7–11.
72. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. В. М. Русанівський О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
73. У Петербурзі він був українцем: до 200-річчя від дня народження Є. П. Гребінки (1812–1848). *Календар знаменних і пам'ятних дат*. 2012. № 1. С. 79–87.
74. Франко І. Зібрання творів у 50 т. / ред. кол. М.. Д. Берштейн, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков та ін. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31 : Літературно-критичні праці (1897 – 1899). 596 с.
75. Франко І. Зібрання творів у 50 т. / ред. кол. М.. Д. Берштейн, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков та ін. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. 683 с.
76. Хархун В. Дефінітивні розбіжності терміна «поетика» в літературознавчих методологіях ХХ ст. URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/649.pdf>.
77. Цибаньова О. С. Євген Гребінка. Київ : Молодь, 1972. 311 с.
78. Чик Д. Ч. Жанрові системи української та англійської прози кінця XVIII – середини XIX ст.: проблеми типології та поетики : дис. ... д-ра. філол. наук : 10.01.05. Київ, 2018. 501 с. URL : http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/583/dis_Chuk%20D.Ch..pdf.
79. Шалацька Г. Жіночий образ у системі духовних цінностей української прози та драматургії першої половини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2012. 20 с.
80. Шалацька Г. Жіночий образ у системі духовних цінностей української прози та драматургії першої половини XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. 243 с.

81. Baldick Ch. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* / ed. Ch. Baldick. New York : Oxford University Press, 2001. 291 c. URL : [http://armytage.net/pdsdata/%5BChris_Baldick%5D_The_Concise_Oxford_Dictionary_of_L\(BookFi.org\).pdf](http://armytage.net/pdsdata/%5BChris_Baldick%5D_The_Concise_Oxford_Dictionary_of_L(BookFi.org).pdf).

82. Childs P., Fowler R. *The Routledge Dictionary of Literary Terms* / ed. P. Childs, R. Fowler. London–New York : Taylor & Francis e-Library, 2006. 273 c. URL : https://www.uv.es/fores/The_Routledge_Dictionary_of_Literary_Terms.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 4.

Зв'язок епіграфів зі змістом роману Є. Гребінки «Чайковський»

Номер частини, розділу	Епіграф	Епізод із твору, якому відповідає
1, 4	<i>Та вже ж тая слава По всім світі стала, Що дівчина козаченька Серденьком назвала Малороссийская народная песня</i> [19, с. 288]	Останнє таємне бажане побачення Марини й Олексія на острові, де їх знаходить батько дівчини.
1, 5	<i>Что прошло, то будет мило.</i> А. Пушкин [19, с. 291]	Спогади письменника про далекі минулі часи, дитинство.
1, 7	<i>Обычаи запорожские чудны! Поступки хитры! И речи, и вымыслы остры и больше на критику похожи.</i> Никита Корж [19, с. 305]	Олексій потрапляє до Запорізької Січі.
1, 9	<i>Веди меня, пустынный житель, Святой анахорет...</i> В. Жуковский [19, с. 311]	Марина, перевдягаючись у козака, просить Касяна провести її до Запорізької Січі.
1, 12	<i>Попід гаєм, мов ласочка, Крадеться Оксана. Забув, побіг, обнялися. «Серце!» – та й зомліли.</i> Т. Шевченко [19, с. 322]	Марина зізнається Олексію, що вона пробралася в Січ, щоб знайти його.

1, 13	<p><i>Отакий то Перебендя Старий та химерний! Заспіває весільної, А на журбу зверне.</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Т. Шевченко [19, с. 328]</i></p>	<p>Опис психологічного стану двох закоханих перед стратою.</p>
1, 14	<p><i>Тільки бог святий знає, Що Хмельницький думає, гадає. Малороссийская народная дума.</i></p> <p style="text-align: right;"><i>[19, с. 333]</i></p>	<p>Суд над закоханою парою, яка зневажила звичаї Запорізької Січі. Кошовому таки вдається зберегти життя Марині й Олексію завдяки тому ж таки козацькому звичаю.</p>
2, 1	<p><i>Там родилась, гарцовала Козацькая воля, Там шляхтою, татарами Засівала поле, Засівала трупом поле, Поки не остило Лягла спочить а тим часом Виросла могила.</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Т. Шевченко [19, с. 340]</i></p>	<p>Після втечі з Січі Тетяни біжить до степу, щоб накласти на себе руки. Тут її зустрічає Микита Прихвостень. Дівчина розповідає козакові про своє нещасливе кохання і помирає. Микита копає власноруч могилу для Тетяни, співаючи сумну пісню.</p>
2, 1	<p style="text-align: right;"><i>Cher amant,</i></p> <p><i>J'ai vescu pour t'aimer, et je meurs en t'aimant.</i></p> <p><i>Je les ai tous perdus... je n'ai plus qu'a mourir.</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Gilbert</i></p> <p style="text-align: center;"><i>(Любий мій коханий,</i></p> <p><i>Я жила, щоб тебе кохати, і вмираю, кохаючи тебе.</i></p>	

	<i>Я всіх їх втратив... мені лишилось тільки вмерти. Жільбер) [19, с. 340]</i>	
2, 2	<i>Ой, гоп по вечері Замикайте, діти, двері, А ти, стара, не журишь, Та до мене прихились. Т. Шевченко [19, с. 346]</i>	Олексій із Мариною приїздять до Касяна на зимівник. Господар годує друзів вечерею.
2, 2	<i>А девушке в семнадцатъ лет Какая шапка не пристанет! А. Пушкин [19, с. 346]</i>	Марина змінює чоловіче вбрання на жіноче, надягаючи одяг покійної дружини Касяна. Це вбрання перевтілює молодого козака на привабливу дівчину.
2, 3	<i>Не сти, казак, во тьме ночной: Чеченец ходит за рекой!.. А. Пушкин [19, с. 350]</i>	Їдучі до полковника Івана Касян уночі в степу зустрічає татарина. Між двома чоловіками спалахує смертельна бійка, переможцем якої стає козак.
2, 4	<i>Одарка мички не допряла, Аж ось Харко у хату вбіг, Під лаву кинув свій батіг: «Вп'ять татарва на нас напала!» – Він зоналу сказав. С. Писаревський [19, с. 358]</i>	Касян приносить полковнику Івану звістку про наближення татар до міста Лубни.
2, 5	<i>«Бач, чортяка! Бач, падлюка, Як умудровався! Се вже, бач, німецька штука!» –</i>	Герцик, напоївши Касяна, обманом забрав козацьку зброю і зачинив

	<i>Твардовський озвався. Гулак-Артемівський [19, с. 368]</i>	самого козака в кімнаті, приставивши людей охороняти в'язня.
2, 5	<i>Зажурилася Хмельницького сідая голова, Що при йому ні сотників, ні полковників нема. Час приходить умирати, Нікому поради дати. Народная малороссийская дума [19, с. 368]</i>	Полковник Іван, отримавши поранення під час битви з татарами, помирає один без каяття, без знайомих, без доньки, тільки в товаристві Герцика.
2, 6	<i>Прийшов ні за чим, пішов ні з чим, Шкода і питає, тільки ноги болять. Малороссийская народная поговорка [19, с. 380]</i>	Оголошення заповіту покійного полковника Івана, його поховання.
2, 7	<i>«Он полети, галко, Де мій рідний батько - Нехай мене одвідає, коли мене жалко». Летить галка, кряче, А дівчина плаче: «Нема в мене рідненького! Тільки ти, козаче!» Малороссийская народная песня [19, с. 380]</i>	Марина дізнається про смерть рідного батька.
2, 7	<i>Гости п'ють и едят, Речи гуторят; Про хлеба, про покос,</i>	Герцик приїжджає в гості до Касяна, Олексія, Марини на зимівник.

	<i>Про старинушку.</i> <i>А. Кольцов [19, с. 384]</i>	
2, 8	<i>У вівторок зілля варила, А у середу Гриця отруїла.</i> <i>Малороссийская народная песня</i> <i>[19, с. 390]</i>	Рохля отрує Герцика, не знаючи, що він є її сином.
2, 8	<i>Я не таков: нет, я, не споря, От прав моих не откажусь, Или хоть миценьем наслажусь.</i> <i>А. Пушкин [19, с. 390]</i>	Перед смертю Герцик сповідується козакам, розповідаючи про всі свої лихі вчинки.
2, 9	<i>«Добре, добре! Ну, до танців, До танців, кобзарю!»</i> <i>Т. Шевченко [19, с. 399]</i>	Опис козацького бенкету з приводу обрання Чайковського Пирятинським полковником.